

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

VI. évfolyam (2012) 1. szám

Fotó: Fülöp Lóránt

Györgyi Áron (szül. 1923., Béta)

Fotó: Fülöp Lóránt

Hegyi István (szül. 1919., Székelyszentlélek)

Fotó: Fülöp Lóránt

Kerestély András (szül. 1915., Székelyszentlélek)

Fotó: Fülöp Lóránt

Orbán Lőrinc (szül. 1914., Lövéte)

Udvarhelyszéki veteránok, hadifoglyok a történelem forgatagában

A második világháború eseményeiről, a szovjet hadifogság témaköréről az 1989-es rendszerváltásig nem lehetett írni vagy beszélni. A román kommunista diktatúra éveiben a második világháborús magyar katonai élmények, vagy a szovjet hadifogság mostoha körülményeinek leírása, közzé adása tilos volt. Az elmúlt években több visszaemlékezés, szakmunka látott napvilágot. A megjelent visszaemlékezések többsége magas rangú katonatisztek, politikusok tollából született. Keveset tudunk ellenben az egyszerű közkatona háborús élményeiről, a hadifogolytáborokban töltött napjairól.

Az udvarhelyszéki térségből több ezren vettek részt mint magyar katonák a háborús eseményekben a Keleti-Kárpátoktól egészen Németország területéig. Volt, akinek sikerült hazatérni, mások szovjet fogságba estek és több évnyi szenvedés után kerültek csak haza. Számtalan katona esett el a különböző harcerekken vagy halt meg a szovjet hadifogságban. Az egykori események részeseinek száma évről évre apad, az idő múlásával egyre kevesebben vannak, akik tanúi voltak ennek a vészterhes időszaknak. Talán az utolsó pillanatban indítottuk el kutatómunkánkat, célul tűzve ki, hogy felkeressük a még élő udvarhelyszéki veteránokat, hadifoglyokat, interjúkat készítve velük élményeiről.

A kutatómunka része és egyben előzménye a Gál Barna által 2010-ben Ócfalván és 2011-ben Kányádban megszervezett veterán- és hadifogoly-találkozó. Reméljük, hogy az idei évben is sor kerül – immár a harmadik alkalommal – a találkozó megszervezésére. Kutatásunk végső eredménye egy fotókiállítás és egy kiadvány lenne, melyek tükröznék az egyszerű udvarhelyszéki katona háborús és szovjet hadifogságbeli élményeit.

Az elmúlt hetekben több interjú készült hadifoglyokkal és veteránokkal. Érdekesképpén felsoroljuk azokat a személyeket, akikkel elbeszélgettünk, megemlítjük azon helyeket, ahol fogságba estek, azokat a szovjet hadifogolytáborokat, ahol sok esetben éveket töltöttek el sanyarú körülmények között. Györgyi Áron (szül. 1923. május 31., Béta) 1945. március 6-án esett fogságba Küstrin városban és a fehéroroszországi Bobrujszkban volt hadifogságban, 1948 ősszén ért haza. Csíszér Lajos (szül. 1925. május 24., Ége) Ugrapatakánál esett fogságba 1944. augusztus 31-én. Arhangelszkben volt fogságban. 1945 ősszén tért haza. Ladó Ferenc (szül. 1924. január 17., Lövéte) 1944 októberében Cegőtelkénél lemaradt az egységétől, gyalog ért haza október 22-én. Égei István (szül. 1921. március 13., Lövéte) Szeretfalvánál esett fogságba 1944 októberében, Nyizsnyij Novgorodba vitték, 1945 októberében került haza. Orbán Lőrinc (szül. 1914. január 5., Lövéte) Désnél esett fogságba 1944 októberében, Magnitogorszkba került. 1948 októberében térhetett haza. Keresztes Albert (szül. 1924. szeptember 18., Miklósfalva) 1945. április végén esett fogságba a magyar–osztrák határ közelében, majd egy Moszkva melletti munkatáborba került. 1946-ban tért haza. Vass Árpád (szül. 1922. május 15., Oroszhegy) 1944 szeptemberében Szászrégen mellett esett fogságba, az Urál-hegység mellé vitték, két évet volt Buguruslanban és két évet Taskentben. 1948. szeptember 29-én tért haza. Vass Áron (szül. 1922. május 14., Oroszhegy) Mezőcsáton került fogságba 1944 novemberében, a Krím félszigetről 1948-ban engedték haza. Vass Gáspár (szül. 1926. december 31., Oroszhegy) 1945. április 2-án esett fogságba Felbár községnél. Darnicáról (Ukrajna) 1947. szeptember 27-én tért haza. Geréb Ágostont (szül. 1921. július 22., Székelyszentlélek) 1945. január 1-jén fogták el Szlovákia területén.

Sátorlajújhely közelében megszőkött, onnan tért haza gyalog. Kerestély András (szül. 1915., Székelyszentlélek) 1944 szeptemberében Idecspatakánál került fogságba. A Krím félszigetre, Feodoszijába vitték, majd 1947-ben átvitték a Dombasz vidéki szénbányába. 1948 őszén tért haza. Hegyi István (1919. december 2., Székelyszentlélek) 1945 tavaszán esett fogságba az ausztriai Sankt Floriánál, Csecsenföldön volt, 1947 őszén tért haza.

Minden visszaemlékezőnek van saját története. Most csak néhány érdekes rövid részletet teszünk közzé, ízelítőként.

Küstrini pokol

„A vasút mellett a sintonpályák a lövéstől égtek. Képzeld el! Olyan tűz volt, és mi bent voltunk egy pincében, [...] mi 42-en: tisztak, tisztések, hírvivők, mind beszorultunk egy pincébe. Onnan meg sem tudtunk mozdulni. [...] Mireánk úgy találtak a pincében, hogy egy oláhfali, ahogy az oroszok jöttek elé, egy oláhfali kiállott, a puskának a csövére reáköttött – bátor ember volt – egy zsebkendőt, intette, hogy jöjjenek, intette, hogy jöjjenek. Az őrmester ment elől, én mentem utána. Igen, de amikor a lépcsőn kimentünk, az őrmester meglátta az orosz, az orosz tisztet, az megfutamadott [...], őt azonnal agyonlőtték. Én feltartottam a kezemet, én nem futtam az őrmester után, engem is ott helyben agyonlőttek volna. Futtam az orosz tiszt felé. Mikor az orosz tiszthez odamentem, a puskáját odanyomta a szívemre, azt mondja nekem: Dvore granat. S hát nézem: még a derekamban három gránát ott van. A gránátokat leraktam. [...] Magyar vagyok – mondom. Akkor már bátorságot vettem, de úgy nyomta azzal a kicsi pisztollyal a szívemet, gondoltam, ebben a helyben esem hanyatag.” (Györgyfy Áron)

Hazatérés helyett fogság

„Gyalog jöttünk. Mikor elhagytunk két magyar falut, hát jön velünk szembe két katona. Kérdjük: hova mentek. Azt mondják, hogy eresztenek haza. Ez okos politika volt, hogy ne szökjünk meg, hogy ezeket már hazaeresztették, mert itt laknak. Két-három katonát hazaengedtek, és ezeket vittek el ennek ideje alatt.” (Hegyi István)

„Talpra magyar” a Krím félszigeten

„Vasárnap reggelente vittek a Fekete-tengerre fürödni. Útközbe mentünk lefelé, egyik felől volt bokros erdő, másik felől patak, országút, azon túl volt egy hegy, sziklás hegy, egy fegyveres katona elől és hátul. Kiáltotta, hogy sztoj. Megálltunk, tudtuk már, hogy sztoj megállást jelent. Megálltunk. Mutatta, hogy ülünk le az úton pihenni. Leültünk. Egy magyarországi csendőr a sorból kiállt, a patakon ment keresztül. A katona megálljt kiált a végéhez. Lám, mit akar ez, hova megyen. A sziklán felmászott, felment a szikla tetejére. Elkezdte: Talpra magyar, hív a haza... Elszavalta, lejött, s a katona mutatta, menjen vissza és még egyszer mondja el. Elszavalta és mentünk tovább.” (Kerestély András)

Megnyúlott az élet

„Mindenkinek kíváncsított a fogságból haza. Mondtam: bárcsak az Isten egy esztendő adna itthon, megnyúlott az esztendő 1948-tól.” (Orbán Lőrinc)

Az idős generáció maga az élő történelem. Nem mindennapi életútjaikról néha viccesen, néha elérzékenyülve beszéltek. Igazi székely vendégszeretettel fogadtak házukba, és nyíltan meséltek életük nem mindennapi történéseiről. Sok esetben igazi idős ezermester székelyekkel találkoztunk, akik minden korban és helyzetben meg tudtak felelni a kihívásoknak. A bennük élő remény, a hazatérés vágya segítette őket a legnehezebb időszakokban, és vezényelte ismét haza szeretteik körébe. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a már meglátogatott és a még meglátogatandó időseknek azokért a percekért, amiket velük együtt tölthettünk, hogy megosztották velünk háborús élményeiket.

Gál Barna, Gidó Csaba, Fülöp Lóránt

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népélet. Néphagyomány.

VI. évf. (2012) 1. szám

Tárgyi örökségünk

4 Gyöngyössi János: Homoródkeményfalva öreg házai I.

Népi kultúra

9 László Árpád: Nyárádköszvényes kapufaragói II. Nagy László

Életutak

10 Balácsi Dénes: Ácsok, kőművesek, országépítők.

Benedek József építő vállalkozó (ács- és kőművesmester)

12 Mihály Tibor: Oroszhegy jelesei. Magyar Ferenc kántortanító

História

13 Gidó Csaba, Róth András Lajos: Székelyudvarhely térképeiből

16 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 13. A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye (I.)

Forrásközelben

20 Mihály János: „Ezen feljegyzés nem ok nélkül esett...”

22 Csáki Árpád: Az 1719-es udvarhelyszéki pestisjárvány történetéhez

Lábjegyzet

25 Miklós Zoltán: Monográfia Udvarhelyszék népi építészetéről

Közgyűjteményeink

27 P. Buzogány Árpád: Magángyűjtemény Tordátfalván a Nyikó mente értékeivel

Jelzések, emlékek, vélemények

30 Egy évtized fényképlenyomatai

A címlapon: a 2008. évi Csángófesztivál résztvevői, Gyimesközéplak. Balázs Ödön felvétele.

Médiapartnerek:

UDVARHELYI
Híradó

H
Hargita Kiadó

SAZABADIDOKALAUZ

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népélet. Néphagyomány. **VI. évfolyam (2012) 1. szám**

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Harghita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont.

Igazgató: Szócs Endre.

A Forrásközpont fenntartója: Harghita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, Kovács Árpád.

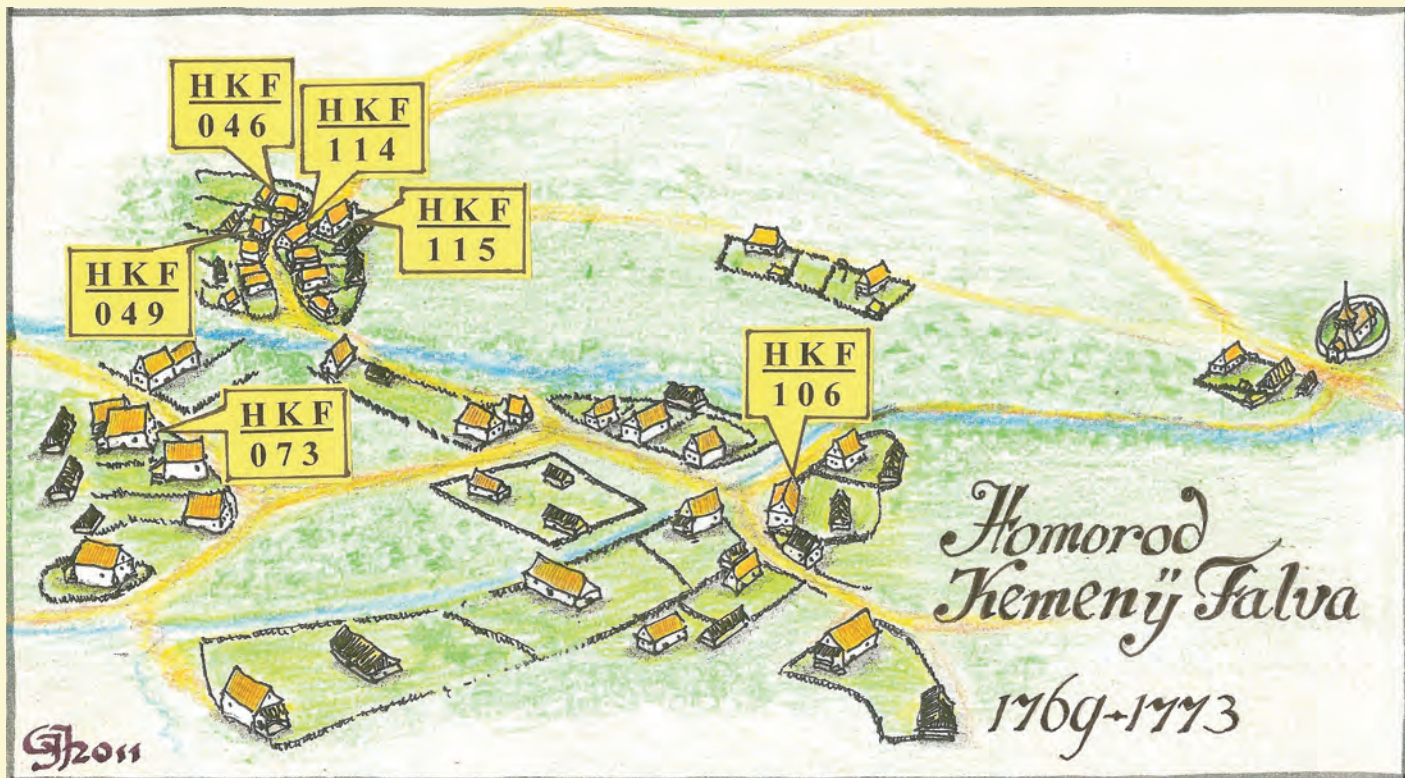
ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szócs Klára) telefonszámon, illetve az megrendeles@oroksegunk.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon található.

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., DTP Stúdió

Homoródkeményfalva öreg házai I.

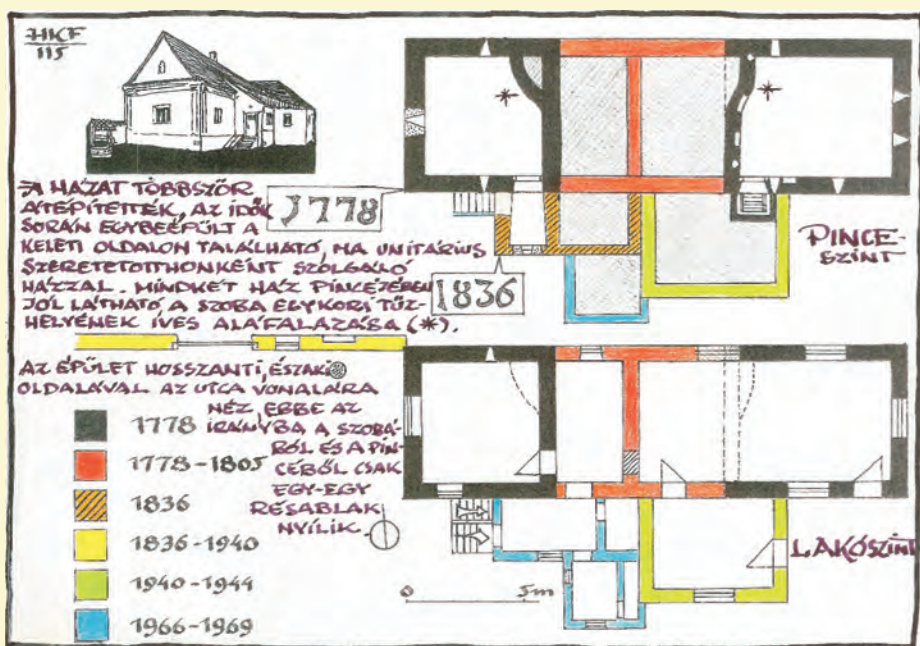
Szokványosnak tűnhet, mégis tényként kell elfogadnunk: a Székelyföld népi építészete, pontosabban az az épített örökség, amit az elődök ránk hagytak, fölbecsülhetetlen érték. Európa gazdaságilag fejlettebb országai boldogan ápolnának, rivaldafénybe állítanának egy ilyen vagyont, ám ők túl vannak már a huszonnegyedik

órán: a modern világ náluk szinte maradéktalanul eltüntette ezt a hagyatékot a vele járó életformával együtt. Nehezünkre esik kimondani, de globalizálódó világunkban a mi épített örökségünkre is könnyen hasonló sors várhat. Nem alaptalan ez a sejtés, hiszen történelmi életterünk szomszédságában éppen most van süllye-

A település távlati képe az első osztrák katonai térkép nyomán, a bemutatott lakóházak feltüntetésével (jelölés: HomoródKeményFalva/házszám)

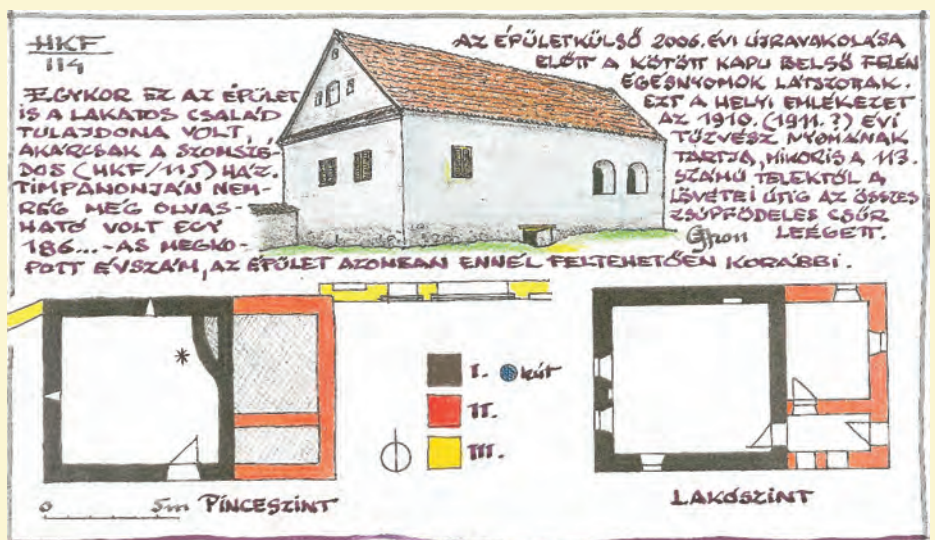
dőben egy másik nagyszerű, egyedülálló építészeti hagyaték: az erdélyi százszoké...

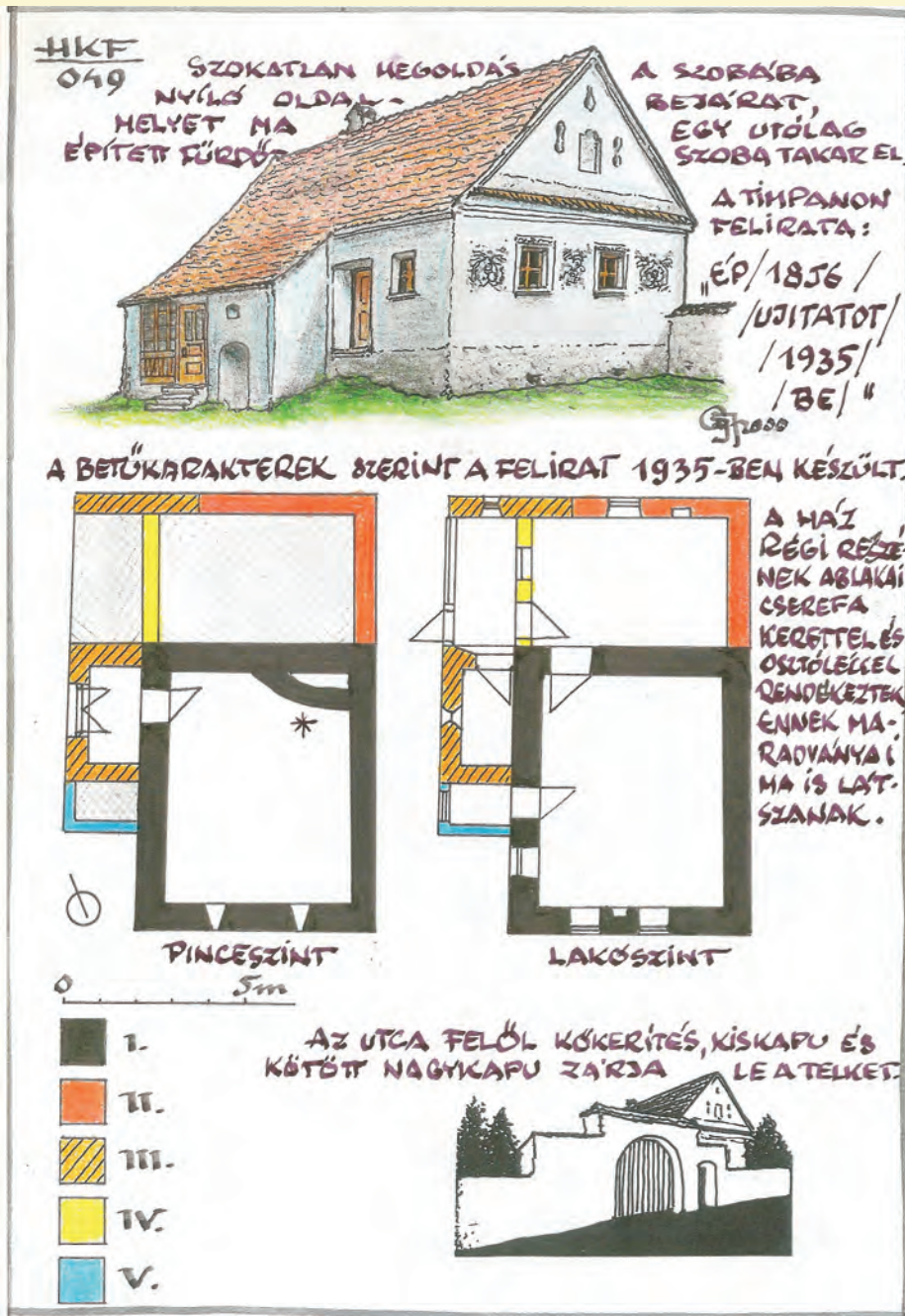
Szinte rutinszerűen kínálkoznak az ilyenkor általánosan alkalmazott megoldások: a meglévő objektumok gyors leltározása, a mai állapot dokumentálása, az épületbontások és átépítések törvény általi szabályozása, az erre vonatkozó törvencikkelyek szigorú betartása és betartatása, az épített környezet igazi értékeinek népszerűsítése, néhány kiemelt jelentőségű épület in situ védelme, és még egy sor apróbb vagy nagyobb lépés az örökség megóvása érdekében. Mégis, néhány igen tiszteletreméltó kezdeményezés mellett is – mint amilyen közelebről Lövete község homlokzatvédelmi programja –, átütő eredményről nem számolhatunk be. A tulajdonosok személyes döntésének kiszolgáltatott lakóházak és gazdasági épületek folytonosan pusztulnak, gyorsabb ütemben, mint azt technikai-szerkezeti állapotuk természetes

romlása indokolná. Amíg azonban egy összefüggő állagvédelmi program, továbbá annak hathatós betartatási eszközei létrejönnek, gátat vetve ennek a nemkívánatos folyamatnak, nem várhatunk ölbe tett kézzel, mert időközben újabb épületek válhatnak az enyészet martalékává. Ezért ajánlatos lenne, hogy az épületfelmérésben jártasok, és itt elsősorban fiatal műépítészeinkre, építészmérnökeinkre gondolok, részt vállalnának a Székelyföld öreg házainak, melléképületeinek felleltározásában, dokumentálásában. Mindenkinek, aki ebben a nemes munkában részt vesz, lehetne egy – esetleg több – **örökbe fogadott települése**, melynek részletes műemléki dokumentálását felvállalná. Talán mondanom sem kell, hogy mindezt ingyen, bérmentve, társadalmi munkaként, esetleg pályázati lehetőségek felhasználásával lehet megvalósítani. A régi épületek, udvarok csodálatos hangulata, a nemzeti hagyaték megőrzése érdekében végzett aprómunka, egyáltalán az értékmérés öröme biztosan kárpótol majd mindenkit, aki ebbe belefog. Meggyőződésem, hogy ha a közeljövőben megfelelő mennyiségű és minőségű dokumentációt sikerül egybegyűjteni, minden bizonnyal kerül majd egy adminisztráló szerv is, aki hasznosítható adatbázisba rendezi az anyagot. Tudom, hogy a sorrend általában fordított szokott lenni, vagyis előbb a koordináló szervet kell létrehozni, ám néhány negatív példa sokatmondóan bizonyítja: ha a szervező munka valahol mégis elakad, éppen a munka legfontosabb, érdemi része, a helyszíni felmérés marad el.

A lakóháztípusok kialakulásának, fejlődésének feltárása alapján véve három fő irányból történik. Első a fennmaradt régi házak technikai-szerkezeti, valamint funkcionális vizsgálata. Második, az előbbinek fontos kiegészítője, az írott források számbavétele, mivel a XVII-XVIII. századból származó dokumentumok számos adattal gazdagítják és árnyalják az idevágó ismereteket. E két megközelítési irányvonal a település „örökbe

fogadói” számára sikerrel járható út. Végül a harmadik, ugyancsak igen fontos feltárási lehetőség a régészeti kutatás. Mondanunk sem kell, hogy ezen az utóbbi téren maradt a legtöbb tennivaló. Ez a terület kizárólag képzett szakembereket feltételez, ugyanakkor amíg a jelentősebb várak vagy udvarházak között is számos a feltáratlan objektum, addig a XVIII-XIX. századi falusi lakóházak vagy ezek előzményeinek régészeti vizsgálatáig, vélhetően, még egy ideig várni kell. Addig viszont a középkori, földbe ásott *putrik* és a mai értelemben vett, jobbra XVIII-XIX. századi *régi házak* közti fejlődés összekötő

láncszemei meglehetősen hiányosak maradnak. Ezt a hiátusokkal tarkított periódust egyelőre bizonyos lakóház-fejlődési modellek fedik le.

Jelen tanulmány, amely a Nagy-Homoród völgyében fekvő Homoródkeményfalva öreg házainak felleltározásából nyújt ízelítőt, a fent vázolt örökbefogadási elképzelés szellemében készült anélkül, hogy bármiféle módszertani útmutató jellegre igényt tartana.

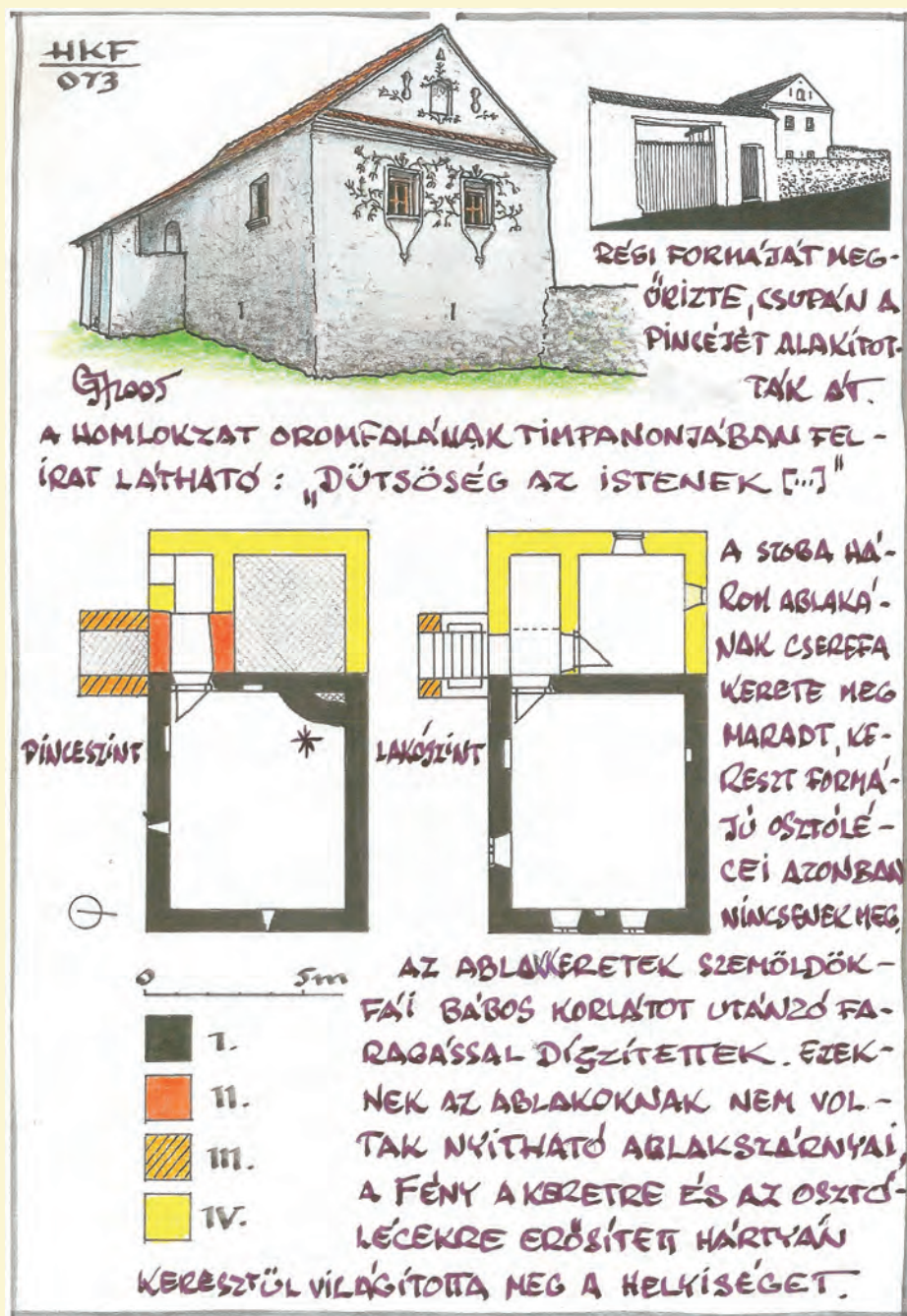
Az egysejtű lakóház emléke

Egy tájegység lakóházépítészetét az idők során számos tényező alakította. Ezek közül meghatározónak

tekintjük a közösség társadalmi helyzetét, a környéken fellelhető és használatba vehető építőanyagokat, a demográfiai szempontokat, valamint a szomszédos népek, népcsoportok építkezési szokásainak esetleges hatását. Itt említjük meg, hogy a Homoród mente házait, kötött kőkapuit és kőkerítéseit *szászosnak* tartja a helyi köznévelkedés, de gyakorta a vidéket népszerűsítő irodalom is. Ezt a minősítést egyelőre fenntartásokkal kell kezelnünk, ugyanis pusztán a – nyilván létező – közös külső jellemzőkre alapozott állítás egymagában nem lehet perdöntő. Ezért bármilyen párhuzam további vizsgálatot igényel a két népcsoport építészetének pontosabb ismeretében. Mint általában lenni szokott, a preconcepció ebben az esetben sem bizonyul szerencsés kiindulópontnak.

Homoródkeményfalva a Nagy-Homoród mente legészakibb, hegyaljai települése. Bár nevét az írott források meglehetősen későn, 1566-ban említik először, maga a falu jóval korábbi ennél. Az idők folyamán mindvégig Udvarhelyszék kisebb települései közé tartozott, a XVII. század elejétől jelentős számú jobbágycsalád élt itt. Lakói a reformáció során az unitárius hitre tértek. A szomszédos Abásfalvával közösen használt középkori temploma a XIX. század első feléig fennállt. A helybeliek fő megélhetési forrása az állattartás és a földművelés, a XIX. századtól pedig a méhészet volt. Ezt egészítette ki a nem mindig törvényes keretekben folytatott sókereskedés, illetve az orvvadászat is.

A Homoród mente kőből épült lakóházainak jelenléte – pillanatnyi ismereteink szerint – a XVII-XVIII. század fordulójáig vezethető vissza. Ezeknek az épületeknek a tömeges megjelenése bizonyára összefügg a Kis- és Nagy-Homoród vidékén, valamint a Vargyas völgyében és a Rikán egyre nagyobb méretekben űzött méhészetés kialakulásával. A kőházak elterjedése előtti korszak lakóépületei feltehetően boronából rakott faházak voltak, amelyeket náddal vagy szalmával fedtek. Ez az építkezési mód

később a gazdasági épületek terén vált általánossá, és folytatta sajátos fejlődési útját egészen a közelmúltig. Homoródkeményfalván az 1789. évi unitárius püspöki vizitáció jegyzőkönyvének készítői a paplakot „csere boronából rakott, szalma fedél alatt épült” házként veszik számba, melyet „fa foglalású két üveg ablakok” világítanak meg, fűtését pedig egy „paraszt kályhából készült tüzelő kemence” biztosította. Ez bizony nem volt túlságosan fényűző lakás egy lelkipásztor és családja számára, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a helybéli Lakatos család tagjai, akik közül a XVIII-XIX. század során töb-

ben is viseltek gondnokságot a helyi egyházközségben, ekkor már több mint egy évtizede pincével és fölötté lakószobával rendelkező masszív kő-

házban laktak. A paplak állapota ráadásul a későbbiekben is egyre csak romlott, olyannyira, hogy Barabás József helybéli lelkész 1813-ban mondott búcsúprédikációjában – Jánosfalvi Sándor István adomaszerű tudósítása szerint – ekképpen panaszkodott: „...az eső is az ágyamban elégszer megvert, bibliámat is a padon eláztatta, míg Lakatos komám török-búza kóróval meg nem dugdosta a ház fedelét felettem”.

A néprajztudomány a Székelyföld legrégebb háztípusának egy egysejtű, egyetlen szobából álló épületet tart. Ezt a szobát, melyet „ház”-ként nevez meg a székely népnyelv, a bejárat felől egy három oldalról nyitott *eresz* egészített ki, amit a mai szóhasználat szerint inkább egy nyitott színként kell értelmeznünk. Ennek a három oldalról nyitott színek a teljes vagy részleges bezárulásával jött létre idővel az eredeti ház kiegészítő helyisége: a *pitvar*, vagy *pitvar* és *eresz*. A pitvar maga kezdetben nem alakult át főzésre is alkalmas helyiséggé, mivel a szobában található nyitott tüzelő a főzés és fűtés lehetőségét egyaránt biztosította. A füst kezdetben szabadon távozott a tetőtérbe, később füstfogót és kürtőt is építettek hozzá.

Az egyhelyiséges, eresszel (színnel) ellátott székelyföldi házakról a XX. század elején még több néprajzkutató is tudott adatokat gyűjteni, mára azonban ezeknek emléke is alig maradt fenn. Ezért is tartjuk különösen figyelemreméltónak a tényt, hogy Homoródkeményfalva épített hagyományában föllelhető az egykori egy-

Homoródkeményfalva az első katonai felmérésen (1769–1773)

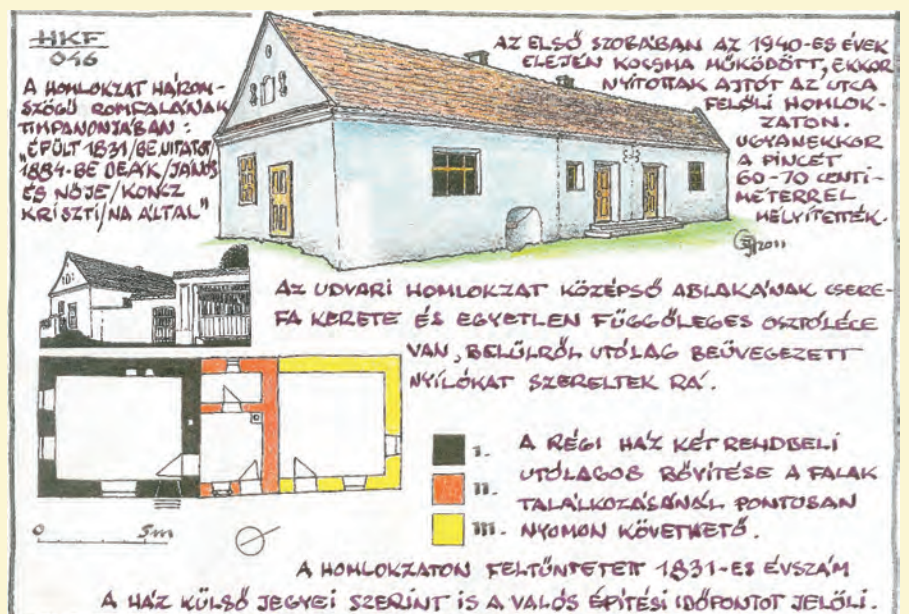
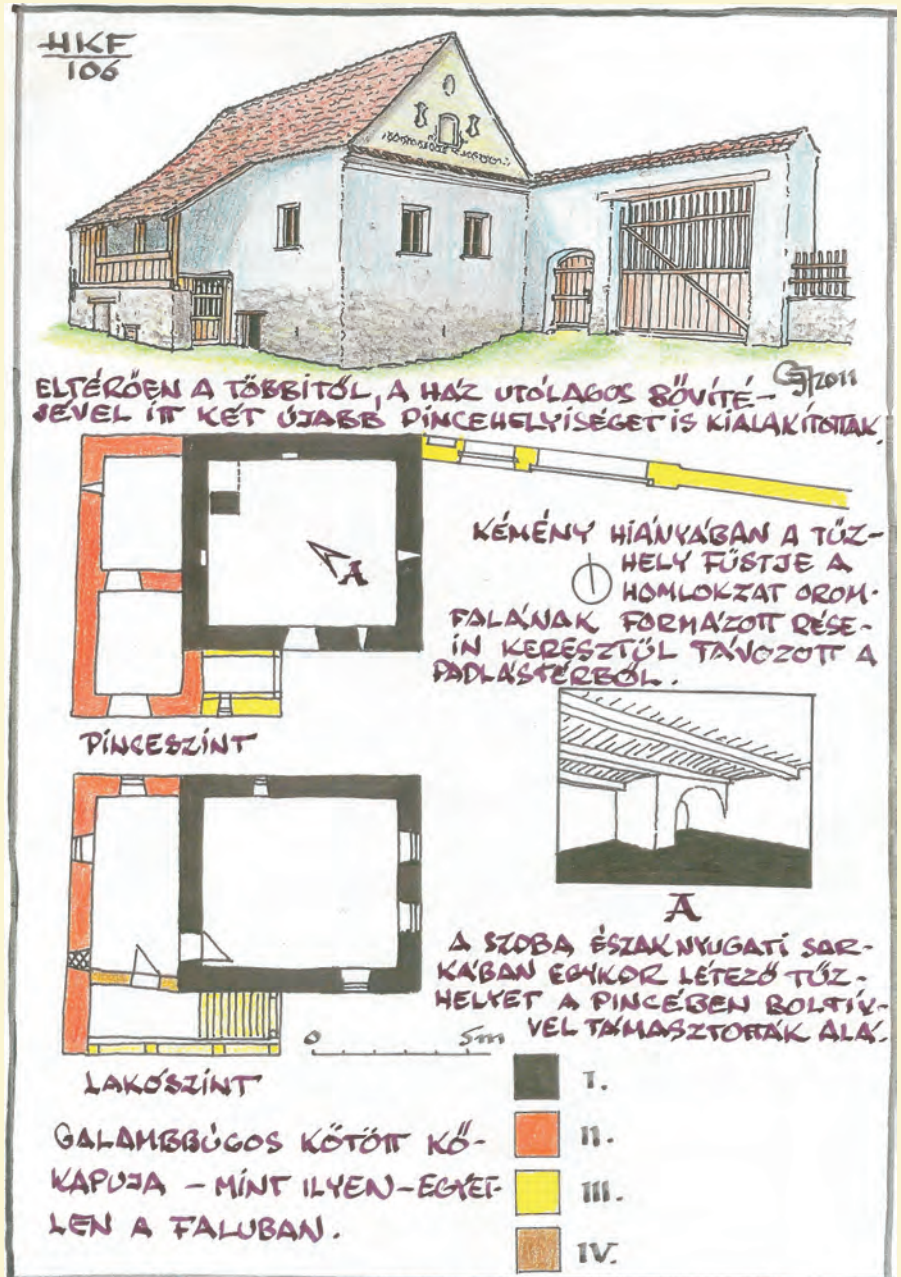

sejtes székely ház néhány emléke. Ezek eredetileg csupán annyiban különböztek a szó szoros értelmében vett egyhelyiséges házaktól, hogy az egyetlen szobából álló ház alatt félig a földbe mélyített pincével rendelkeztek. Egyébként mindenben az egyosztatú lakóházak építészeti jellemvonásait mutatták, azoknak funkcionálisitását biztosították. Annak ellenére, hogy mai állapotában mindenik átépített formában található, a későbbi átalakítások szemléletesen bizonyítják, hogy a pitvarok – azaz a későbbi konyhák – csak utólagos toldásként épültek hozzá az öreg házhoz. Ezeknek a homoródkeményfalvi egysejtes, alapincézett kőházaknak az építését feltételelesen a XVIII. század második felére, a XIX. század első felére tehetjük. Közülük a legrégebbi, amelynél ráadásul biztos keltezéssel is rendelkezünk, 1778-ból való. A rá vonatkozó adatok alapján építéstörténete is jól nyomon követhető.

Az 1769 és 1773 között készült első osztrák katonai térképen a paplak és a gazdasági épületek mellett 34 lakóházat számolhatunk össze. A térkép bizonyos korlátainak, pontatlanságainak ellenére meglepve tapasztaljuk, hogy az ebben a tanulmányban bemutatott hat – eredetileg egy helyiséggel épült – ház mindegyike beazonosítható. Elképzelhető, hogy annak idején több hasonló beosztású ház is létezett a faluban, azonban ezeket a későbbiekben gyökeresen átépítették.

Az Udvarhelyi körüli unitárius eklézsiák 1715. évi összeírása a homoródkeményfalvi papnak és a mesternek járó gabonamennyiséget családunként rója ki, „...ha szintén egy házban több házasok laknak is”. E sorokból is jól érzékelhető, hogy az akkori öreg lakóépület egyetlen fűthető helyisége, a ház egyszerre több generációnak is otthont adott. Utódnemzés és halál, születés és betegség, öröm és bánat mind meg kellett férjen egyetlen oltalmazó zsúpfedél alatt. Intimitást és elkülönülést biztosító válaszfalak nélkül.

Gyöngyössi János

Nyárádköszvényes kapufaragói II. Nagy László

Az Örökségünk 2001. évi első számában Kajcsa Jakab (1892–1970) kapufaragó néhány munkáját mutattuk be. Nyárádköszvényes másik nagy faragómestere Nagy László volt (1901–1984). Először bevéselt, karcolt, csak egyszerű mintákkal díszített kapukat készített (búzakalász, nap, virágmotívumok). Majd egy egyéni, a naiv művészekre jellemző stílust alakított ki: Kajcsa Jakabhoz hasonlóan a karcolás helyett a mély bevéséssel igen markánsan kidomborította az ábrázolásokat. A díszítendő felületeket általában vízszintes bevágásokkal vagy motívumokkal mezőkre osztotta, majd ezekben életjeleneteket, embereket, állatokat, foglalkozásokat vésett. Alakjai, jelenetei életszerűek, mozgás, tevékenység közben ábrázolja az embereket. Ő is megtartotta a búzakalász, virág- és szőlőmotívumokat.

Sok faragott gyalogkapuja mellett három nagyobb méretű alkotása ismert: Szovátán a vasúti híd alatti kapu, Nyárádköszvényesen a kultúrotthon oszlopait díszítő faragványai, továbbá a helybeli katolikus templom paplak felőli kapuja. Ez utóbbit 1983-ban faragta. A szemöldökgerenda bal oldalán a JÖJJETEK IMÁDJUK AZ URAT, a jobb oldalán a MÁRIA JÓ ÉDESANYÁNK felirat áll, középen pedig az IHS monogram. A kapulábak

A nyárádköszvényesi katolikus templom paplak felőli kapuja

külső és belső széleit egy rózsafüzér díszíti: pontosan annyi szem számlálható meg, ahány szemből áll a rózsafüzér, a szemekbe a mester belevészte annak az imának a kezdőbetűjét is, amelyet annál a szemnél imádkozni kell (M = Miatyánk..., U = Üdvözlégy, Mária...).

A jobb oldali kapuszár díszítése: búza/virágbimbó mező fölött hold, alatta a Mária szívét átjáró hét tör, majd a MÁRIA monogram két csillag és két virágbimbó között. Ez alatt az ISTENEM felirat, majd ostya kehelylyel, szőlőfürtök között.

A bal oldali kapuszáron fentről lefele a következők kaptak helyet: fenyőfák között nap, majd négy bibliai személyiség nevének kezdőbetűit (négy J betű) tartalmazó kazetta. (Sajnos nem ismert, mely bibliai szereplőkre utal. Az Ószövetségből lehetnek próféták: Jónás, Jeremiás, illetve Józsué és Jób. Az Újszövetségből János és Jakab apostolok.) Továbbá Krisztus szívét láthatjuk, az azt átszűrő lándzsát és a kicsorduló vért, amelyet felfog egy kehely. Alatta JÉZUSOM felirat, majd ostya és kehely.

Nagy László a nyárádköszvényesi kultúrotthon két külső oszlopát is díszítette, két deszkára faragva rá az általa hallott és megélt változásokat. A bal oldali oszlop XIX. SZÁZAD felirattal életképeket: vadászatot, fonót, aratást sarlóval, cséplést cséphadaróval, favágást ábrázol. A jobb oldali oszlopon XX. SZÁZAD ELEJE felirattal a végbement hatalmas változásokat láttatja: a ló vontatta cséplőgépet felváltja a „tüzes” (gőznyomású) cséplőgép, megépítik a Nyárád menti kisvasutat, megjelenik a kerékpár. A nyárádköszvényesi borfogyasztásra két mulató ember nótája emlékeztet: JÓ BOR, JÓ EGÉSZSÉG.

Nagy László tehetségére jellemző, hogy Bandi Dezső ismert néprajzkutató tőle rendelt faragott bútorokat. Tudomásunk van arról, hogy idős korában egy önéletrajzot készített, amely sajnos elveszett.

László Árpád

Ácsok, kőművesek, országépítők Benedek József építő vállalkozó (ács- és kőművesmester)

Szentlélek falu földrajzi elhelyezkedéséből következő természeti-gazdasági adottságai meghatározták a lakosság életlehetőségét, megélhetését biztosító foglalkozásait. Haáz Ferenc így foglalta ezt össze: „A székely famesterségek elterjedésének okait a következőkben kell keresnünk: a nagy erdőségek, a nehéz életkörülmények, az elzártság, a különleges társadalmi és jogi helyzet, a hagyományos szokások és a székellyel született hajlam” (*Udvarhelyszéki famesterségek. Székelyudvarhely, 2007. 67.*)

Benedek József Benedek Lajos (1876–1947) ácsmester és Tököli Veronika (1880–1911) első gyermekeként (Simonnak, Fidél ferences főatyának a testvérbátyja) született 1903. március 22-én Szentléleken. 1993. április 18-án Székelyudvarhelyen hunyt el. Önálló építőmester vállalkozó volt, az 1950-es évektől a Székelykeresztúri »Építők« Kisipari Termelő Szövetkezet (Cooperativa de Producție Meșteșugărească »Constructorul« din Cristuru Secuiesc) csoportvezetőjeként dolgozott 1973-ig, nyugdíjazásáig.

Pályájának kezdetén az udvarhelyi Ipartestületnél Dobrotă* úr intézte el, hogy vizsgára állítsák. Benedek el-

méleti és gyakorlati vizsgájának sikerét így idézi: „Az Ipartestület igazgatója román ember volt, de jóindulatú. Magyarul beszélt az eredmény kihirdetésekor: »Benedek József segédkönyvet kért, de mi ahogy láttuk és hallottuk, a jelölt mester címre jogosult, sőt azon felül is értékeljük a tudását, és ezennel mesternek nyilvánítjuk.«” Az iratait elküldték Brassóba, és onnan megkapta a mesterkönyvet, hogy jogosult a szakma szabad gyakorlására.

Székelyudvarhely környékén egymást követték a jó vállalkozói lehetőségek. Az újonnan szervezett építőcsoportjába ügyes fiatal legényeket és tapasztalt férfiakat válogatott össze Szentlélekről. A vetélytársak és ellenségek irigységét a farkaslaki iskola fődémének sikeres megépítésével hátrította el.

A királyi diktatúra háborúra készült. Szüntelen és ismételt koncentrára (kötelező állami közmunkára) hívták az erdélyi magyar fiatal férfiakat, családapákat, különösképpen a mesterembereket. Benedek József Ploiești-re kapott behívót, ahonnan a Doftana helységben lévő börtönhöz vitték rabórnek. Itt nagy szigorúság volt, mert nehéz politikai rabokat

A Benedek család

kellett őrizniük. Itt érte meg a 18 éves Mihály, II. Károly fiának trónra ültesztését. 1940-ben Focșani-ban volt kötelező állami közmunkán, amikor megérkezett a második bécsi döntés híre. Az irodában megmutatták a tisztek a térképen, hogy faluja, Szentlélek, Észak-Erdélyhez tartozik, és mehetne haza, de mindent megígértek, hogy maradjon és folytassa a megkezdett épületet. Semmivel sem tudták visszatartani. Átadta az építést egy derzsi kollégájának, akinek a faluja Dél-Erdélyhez esett, tehát nem volt miért hazasiessen.

Az észak-erdélyi magyar állami hatóságok a törvények szigorú betartására törekedtek. Ez az építkezésekre is hatással volt. Híre volt, hogy a román hatóságoktól pénzért bármit meg lehetett venni. Elrendelték tehát a román impérium alatt kiadott ipari és kereskedelmi engedélyek ellenőrzését.

Pár évi gyakorlat után, 1942. március 10-én Marosvásárhelyen az Állami Építészeti Hivatalnál sikeresen vizsgázott ácsmesterségből. 1946-ban, több mint tízéves gyakorlattal a vegyes építkezésben, Udvarhelyen jelentkezett a kőművesmesteri cím elnyerésére. A vizsgabizottság a kérvényező öt személyből kettőnek adta meg az elfogadható szakmai minősítést. Bögözi Kiss György mellett szentléleki Benedek József is megkapta a kőműves mesterkönyvet (brevet-et), annak ellenére, hogy Dénes Lajos derzsi kőműves, frissen kiemelt kommunista pártaktivista feljelentést tett ellene. Benedek Józsefnek is volt pártfogója a megfelelő helyen. Az ügyet kivizsgáltatta, és az illetékes hatóság szakmailag megalapozatlannak találta a mesteri minősítés megadásának az akadályozását.

Említésre méltó középületek, amelyek id. Benedek József vállalkozásában készültek az 1940-es évektől kezdődően:

1. 1941-ben épült a Menedékház a Madarasi Hargitán. Az alap és a kőfal építését a Szentléleken lakó László Albert mester kezdte el, aki időközben beteg lett, így átadta a munkálatok

A Menedékház a Madarasi Hargitán

vezetését Benedek Józsefnek. A kész épület a Benedek József vezette szentléleki építők hozzáértését és minőségi munkáját dicséri. Az építőcsoport akkori tagjai voltak: Benedek Ignác (József mester féltestvére), Geréb Márton, Geréb Ágoston, Kiss Albert, Hegyi Albert, Hegyi Mihály, Hegyi Vencel, Hegyi István, Kerestély Ferenc, Miklós József, Szenté Domokos, Hajdó Áron, Hajdó Albert, Fancsali István id. és Fancsali Szilveszter.

2. Állattenyésztő Mintagazdaság épületegyüttese (100 m hosszú) a Tolvajos-tetőn, amelyet a II. világháború után tönkretettek.

3. Kisfenyő (Fenyőke: Brádet) villa a Tolvajos-tetőn, mely az Állattenyésztő Mintagazdaság gondozó személyzete számára épült.

4. A Nemzetközi Vásár alkalmával (1942) Budapesten egy megfigyelő toronnyal ellátott pavilont építettek fából, amelyet azután lebontottak és a Balaton mellett építettek fel újra.

5. Székelyudvarhelyen a Hangya Szövetkezeti Unió épülete 1944-ben készült el.

6. Kultúrházat épített Korondon (1946), Énlakán (1947-ben, cement hiányában frissen oltott mésszel készült habarccsal rakták a kőfalat), Kobátfalván, Malomfalván (1948-

A Nemzetközi Vásár alkalmával (1942) Budapesten épített pavilon

ban a nagyterem, 1958-ban a folytatás), Kápolnáson, Kecsetben (1960-as évek), Kisfaludban és Oroszhegyen, Fenyéden.

7. Iskolákat tervezett és épített: Varságon, Szentegyházán (1960) és Segesváron. Farkaslakán az iskolaépület fedelét készítette (1962), Szentléleken a régi iskola bővítését végezte (1948), majd az új iskola tervezésében, valamint alapozásában vett részt csoportjával, de a munka további vezetését Györgydeák Árpád (1920–2010) bogárfalvi mesternek adta át (1968).

8. Az oroszhegyi néptanácsház tervezését és építését (1950) vállalta.

9. Bétában a templomépítés tiltása idején kápolna címen építette fel az istenházat.

10. Székelyszentmihályon a háborúban felgyújtott lelkési lakás helyén új épületet emeltek nem kis nehézség árán az ő vezetése alatt (1958).

11. A kollektivizálás idején az első istállókat Kobátfalván építette a szövetkezeti csoportjával (1962).

12. Sok magánlakást és gazdasági épületet épített szövetkezeti csoportjával, pl. 1967-ben Osváth Zsigmondnak, 1969-ben Szentléleken Balácsi Dénes tanár családjá részére stb.

Apjától ifjabb Benedek József vette át az építész stafétát. Elsajátította a mesterség minden csínját-bínját a székelykeresztúri »Építők« Kisipari Termelő Szövetkezetben, ahol brigádos lett, s többek közt az

apja csoportja irányítását is átvette annak nyugdíjba vonulása után. A Benedek családban az építész szakma folytatói lettek: legifjabb Benedek József, Sándor és Zsolt SRL. CONST-RUCȚIA–BENEDEK KFT. néven folytatják elődeik építő vállalkozását 1990 után.

Balácsi Dénes

* Az Ipartestületre vonatkozóan lásd: Szenterszébeti Szakács Péter: *A Székelyföld ipara*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50. éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. II. 671.

Drobotă úr a *Glas românesc în regiunea secuizată* c. lapjának főszerkesztői minőségében szélsőséges nacionalista cikket jelentetett meg. Ügyvédi irodát működtetett Székelyudvarhelyen. Mikó Imre: *Huszonkét év*. Bp., 1941. 169-170.

Megj. B. D.: Drobotă M. Octavian nem lehetett az Ipartestület igazgatója. Benedek tévesen emlékezik a funkcióra. Viszont a román ügyvédet magasztaló vallomása azt bizonyítja, hogy szorosabb kapcsolatban állott vele. Lásd bővebben Balácsi Dénes: *Székelyszentlélek 670 éve*. Székelyudvarhely, 2004. 201–204.)

Jelen cikk a szerző *Ácsok, kőművesek, országépítők* című, megjelenés alatt álló kézírata felhasználásával készült.

Oroszhegy jelesei

Magyari Ferenc kántortanító

A család eredete

A Magyari nemzetség megjelenését Farkaslakán az Oroszhegy és Fancsal közötti 1592-es per igazolja. A tanúk között találjuk Magyari Imrét és feleségét, Dorottyát, mint Dávid Deák jobbágyait.¹ Majd 1598-ban megemlítik Magyari Ambrust (ki 1510 körül született) és gyermekeit, Pétert és Apollóniát. Unokái közt szerepel Magyari Imre és Apollónia leánya, Katalin.² A nemzetség már az 1600-as évekre szétszóródott Udvarhelyszék területén, Székelyszentkirályon, majd a szék Kükküllő és Nyikó menti falvaiban találkozhatunk tagjaival. Oroszhegyre 1674–1679 körül telepedett be Magyari Péter, valószínűleg házasság révén.

Családfa

Magyari Péter (Oroszhegyen 1679 körül tűnik fel, források említik a következő években: 1692, 1695, 1700, 1702, 1704, 1712)³

Magyari István (1671–1741)⁴ vagy Mihály (1722 körül)⁵

Magyari Ferenc (1700?–1763)⁶

Magyari Ferenc (1733–1806)
„*persona nobilis de Oroszhegy*”⁷

Magyari Mihály (1761–1830)
kántortanító (1793–1830)⁸

Magyari Ferenc (1802–1870)
kántortanító⁹

Tanulmányai, szolgálati helyei

Magyari Ferenc Oroszhegy közép-tízeseiben született 1802. április 29-én Magyari Mihály és Kovács Erzsébet hetedik gyermekeként. Édesapja Gyergyóremetén volt kántortanító 1793–1796 között, majd Dobai János (1710–1802) kántortanító kisegítőjeként Oroszhegyen tanított 1802-ig. 1802-től, Dobai halálától teljes mértékben átvette a kántori és tanítói teendők elvégzését 1830-ig, haláláig.¹⁰

Iskolai tanulmányait Oroszhegyen kezdte el, majd a székelyudvarhelyi római katolikus gimnáziumban folytatta 1812–1815 között a szintén oroszhegyi születésű Pál Ignáccal együtt.¹¹ Elvégezték négy év alatt a grammatika, a szintaxis, a poetica és a

retorika osztályokat. Ebben az időben a fő cél a latin olvasás, írás, ékesszólás és verselés minél tökéletesebb elsajátítása volt. Tanulmányait követően először Székelyszentkirályon dolgozott mint harangozó és segédtanító 1820–1822 között. Itt megnősült, feleségül vette Lőrincz Julianna székelyszentkirályi hajadont 1822. május 27-én.¹² Esküvőjükön tanúként a szentkirályi kántortanító, az oroszhegyi születésű Dombi János (1783–1847) volt jelen, legalábbis ez szerepel a házassági anyakönyvben.

1822–1823-ban között Gyergyószárhegyen volt harangozó és tanító, majd 1823–1830 között az édesapja mellett segédkantor és tanító Oroszhegyen.¹³ 1830. október 27-én, apja halála után kinevezték Oroszhegy kántortanítójává. Negyven évig szolgált mint kantor, tanító, egyháztanácsos és egyházi jegyző a faluban. Meghalt 69 éves korában, 1870. november 6-án. Sírja a templom szomszédságában található.

Értelmiségi elődök

Elődei közt számos kántortanítót találunk.

Magyari Ferenc
A felvétel 1865 körül készült,
készítője ismeretlen

Édesapja, **Magyari Mihály** 37 évig szolgált faluját kántor- és iskolamesterként. Az 1824. évi püspöki látogatás alkalmával báró Szepesi Ignác erdélyi püspök megjegyezte: „*a kántori állásban oroszhegyi Magyari Mihály 60 éves feddhetetlen életű férfiú működik, ki 1802-től Oroszhegyen dicséretesen szolgált*”.¹⁴ Nagyszülei Magyari Ferenc és ültei Gál Klára voltak.

Dédnagyapja, **Gál János** (született 1710-ben) székelyszentléleki származású kántortanító volt, aki szolgált 1740 körül Ülkében és Székelyszentkirályon, 1761-től Farkaslakán, de 1768-ban már Véckén találjuk. Házastársai: 1. malomfavi Lakatos Zsuzsanna (házasságot kötöttek 1729. okt. 10-én, az asszony megh. 1732. nov. 25-én), 2. ültei Lőrincz Erzsébet (házasságot kötöttek 1736-ban), 3. székelyszentléleki Mártonfi Borbála.

Az üknagyapja, **Mártonfi János Deák** (született 1688-ban) a források tanúsága szerint „*cantor et instructor*”, „*pulsator et instructor*”, „*ludimagister*”. Csíkszékről jött kántortanítónak Udvarhelyszékre. 1717–1721 között Oroszhegyen szolgált, előtte valószínűleg Székelyszenttamáson, mert 1717. jún. 24-én az atyhai házassági anyakönyvben szenttamásiként tartották nyilván. Felesége Balázs Judit atyhai hajadon volt. 1731. január 27-én újranősült, második felesége a malomfalvi születésű Csiszér Erzsébet lett. 1730–1738 között Székelyszentlélek, 1743-ig Korond és Pálfalva, 1744–1757 között Székelyszentkirály, majd 1767-ben Szombatfalva kántora. Valószínű, hogy a testvére volt Mártonfi Gergely plébános, aki 1719-ben mint pap szolgált Székelyszenttamáson, 1720-ban Szentegyházfaluban, 1722-ben Gyergyószentmiklóson és 1736–1741 között Baróton.

Szépnagyapja, az oroszhegyi származású **Mártonfi (Vágási) Mihály** (született 1663-ban) ugyancsak tanítóként szolgált 1700 körül Vágásban, majd Oroszhegyen találjuk 1721-ben.¹⁵

Utódai

Tizenkét gyermeke közül nyolc érte meg a felnőttkort. Ezek leszármazásai

zottai közül közel 140 értelmiségi él a Kárpát-medencében: 3 pap, 10 orvos, 29 mérnök, 19 tanár, 16 tanító, 9 óvónő, 9 egészségügyi középkauder, 31 egyéb (jogász, szociológus, informatikus, közgazdász, pszichológus stb.) és 15 egyetemi hallgató. A 44 pedagógusból kilencen a helyi óvodában és iskolában tanítanak.

Magyari Ferenc kántortanító élénk közéleti tevékenységet folytatott, melyről az Örökségünk következő számában közlünk adatokat.

Mihály Tibor

¹ Székely Oklevéltár. Új sorozat. II. kötet. Bukarest, 1985. 77-78.

² SzOkI. Új s. III. 1994. 55.

³ SzOkI. Új s. VII. 2004. 294., VII. 2006. 325.; Román Országos Levéltár kolozsvári kirendeltsége. Székely Lada. 1695. évi összeírás.; Pál-Antal Sándor: Székely székek a XVIII. században II. Udvarhelyszék 1700–1722 között. Marosvásárhely, 2009. 45, 97, 99, 165, 206.

⁴ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyszentkirályi római katolikus plébánia anyakönyvei. I. 1720–1759.

⁵ Magyar Országos Levéltár. Gubernium Transylvanicum. Vegyes conscriptiók. F 49. Udvarhelyszék. 1722-es összeírás. Raktári szám 12, sorszám 7.

⁶ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Oroszhegyi római katolikus plébánia anyakönyvei. 1744–1944.

⁷ Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Püspöki iratok. 1763. 18. doboz. 105.

⁸ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Oroszhegyi római katolikus plébánia anyakönyvei. 1744–1944.

⁹ Uo.

¹⁰ Mihály Tibor: *Órhegy alatt. Oroszhegy monográfiája*. Székelyudvarhely, 1996. 45-46.

¹¹ Albert Dávid: *Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871*. Szeged, 2005. 300.

¹² Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyszentkirályi római katolikus plébánia anyakönyve. III. 1808–1858.

¹³ Mihály Tibor: i. m. 46.

¹⁴ Uo. 45.

¹⁵ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyszentkirályi római katolikus plébánia anyakönyve. I. kötet. 1720–1759.; Székelyszenttamási római katolikus plébánia anyakönyve 1767–1843.; Oroszhegyi római katolikus plébánia anyakönyvei. 1744–1944.; Visitatio Generalis (1683–1702). Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Canonica visitatio. Továbbá lásd a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban az udvarhelyszéki katolikus falvakban 1711–1824 között tartott vizitációk iratait.

Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltsége. Székelyszentléleki római katolikus plébánia anyakönyve, filiák: Farkaslaka, Malomfalva és Bogárfalva 1719–1767., Korondi római katolikus plébánia anyakönyve 1716–1759., Pálfalvi római katolikus plébánia anyakönyve 1747–1776.

Székelyudvarhely térképeiből

Jelen lapszámban két várostérképet adunk újra közre. A Bene Lajos szerkesztette elsőt az Országos Széchényi Könyvtár TM 314 / Térképtár, ST, 66 jelzet alatt őrzi¹, mint feltételelesen 1916-ból származót. A második, mely közismertebb, a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárában lelhető fel. Mindkét térképet Gidó Csaba elemzi vasút- és várostörténeti szempontból A vasúthálózat kiépülése a Székelyföldön és szerepe a régió modernizációjában (1868–1915) című doktori disszertációja IV. 4. fejezetében, melyben a vasútállomások közlekedési és logisztikai csatornáknak betöltött szerepét tárgyalja.

Az OSZK térképtárában található 49,5 x 49,5 cm nagyságú, egyszínnyomású térkép címe: *Székelyudvarhely rendezett tanácsú város térképe*. Szerzője Bene Lajos tanfelügyelőségi tollnok. A térképet Kolozsvárt nyomtatták Stief Jenő és Társa papírosáruháza, könyvkiadó vállalata és könyvnyomtató műintézetében, de 1911-ben, legalábbis ez derül ki az *Udvarhelyi Híradó* egy közleményéből. Itt jegyezzük meg, hogy a térkép sérült. A szerzőségi közlésnek pontosan az a része hiányzik, ahol a megjelenési évet kereshetnénk, ha egyáltalán fel volt tüntetve az. Ebből adódhat az OSZK 1916-ra saccolt datálása. A katalóguscédulán a dátum szögletes zárójelben jelentkezik. Ez jelzi a feltételezetséget. Az 1910-es városrendezés idején az *Udvarhelyi Híradó*ban jelent meg még egy hasonló térkép-vázlat a városról, melyet az *Örökségünk* 2007. évi 2. számában újra közöltünk.

A térkép jó összehasonlítási alapot szolgáltat az 1901-ben Jakab Elek és Szádeczky Lajos által írt, *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1849-ig* című munkához mellékletként csatolt *Székely-udvarhely város térképéhez*. Ezen utóbbi, mely egy Vánky Kálmán mérnök által felvett és megrajzolt többszínnyomású térkép, bár sokkal részletesebb, pontosabb, hiszen tükrözi a teljes településszerkezetet és épületállományt (megkülönböztetve a nyilvános épületeket az egyéb kő- és faépületektől), mégis csupán a nyilvános épületeket nevezi meg.

Bene térképe, annak dacára, hogy a Vánkyénál jóval egyszerűbb és inkább vázlatzerű, annyival figyelemreméltóbb, hogy nem csupán bejelöli a középületeket, hivatalokat, gyárakat stb., hanem meg is nevezi azokat

(számszerűsítve hatvanhetet), ezáltal eddig ismeretlen információkat szolgáltatva városunkról. Tény, hogy hibáit már a korabeliek is rögtön jelezték. Hoffer András kollégiumi tanár kemény kritikával is illette, mondván, hogy kezdetleges technikájú, semmi plasztikája nincs, de ami a leg súlyosabb, hogy orientációja mintegy 60 fokkal el van hibázva. Tulajdonképpen nem volt és nincs feltüntetve rajta az északi irány. De ettől még nyugodtan használható, hiszen egy adott helyzetet rögzít, közel 70 épület, intézmény, vállalat megnevezésével.

Ilyen típusú vázlat térkép újabb megjelenésére közel 22 évet kellett várni, amikor Asztalos Kálmán városi mérnök 1933-ban újból felmérte a várost. Az ő térképén (ezt adjuk közre másodikként újból), mely Bányai János *Székelyföldi útmutató* sorozatának első, Székelyudvarhely városát bemutató füzetében jelent meg, mintegy 120 megnevezett épület van feltüntetve.

A térképek összehasonlítása után nyilvánvalóvá válnak a változások, amelyek a két térkép elkészülte közt történtek a város életében.

Gidó Csaba, Róth András Lajos

¹ E térkép digitális másolatát Gidó Csaba adta át a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának. Később, városunk száz évvel ezelőtti kultúrájára vonatkozó művelődéstörténeti előadásra gyűjtve az anyagot, bukkantunk az 1911-es *Udvarhelyi Híradó* hasábjain egy várostérképre történő utalásra. Ennek szerzőjeként szintén Bene Lajos volt feltüntetve. A térképet felkutattuk. Az OSZK-ból elkért (köszönet érte Góczán Andreának és Moldován Istvánnak) digitális változat megérkezése után jöttünk rá, hogy azonos a Gidó Csaba által korábban Udvarhelyre hozott térképpel.

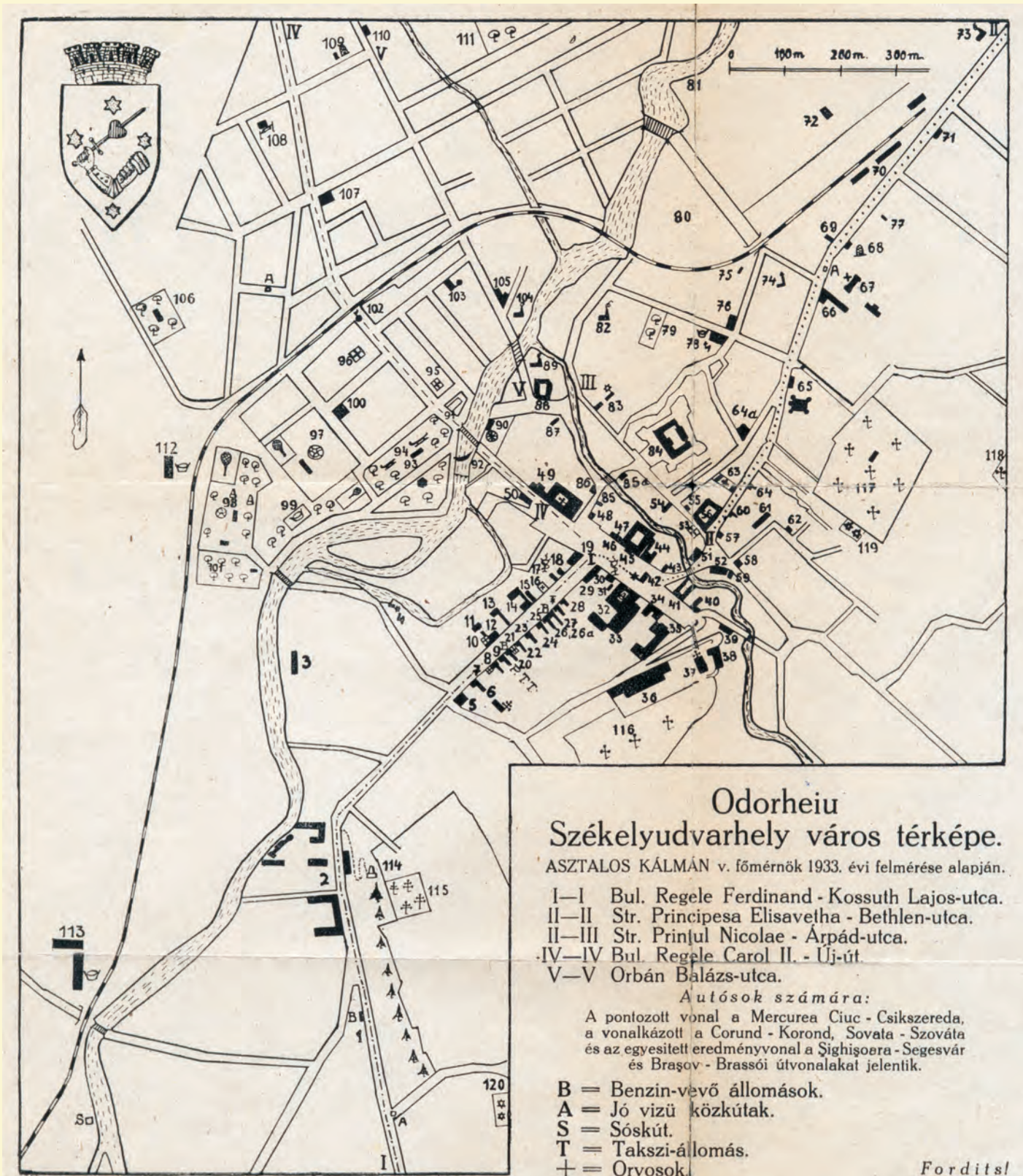

- Az Asztalos Kálmán 1933. évi felmérése alapján készült térkép magyarázata:*
2. Kaszárnya
 3. Bőrgyár
 5. Hargita Szerkesztősége
 6. Gör. kath. lelkészi hivatal és templom
 7. dr. Dienesch Hugó orvos
 8. Udvarhelymegyei Takarékp. és Leánygimnázium
 9. Posta, táviró, telefon
 10. dr. Crişan Andrei orvos
 11. Globus nyomda
 12. Kereskedők Olvasóköre
 13. Kovács fényképész
 14. Mozi
 15. Oklándi autóbussz váll. üzlete
 16. dr. Weisz Richárd fogorvos
 17. Ziegler gyógyszerház

19. „Dóra” kézimunka-áruház
20. Transylvania szálló és Benzin vevő
21. dr. Hartwig István orvos
22. Egyes. Ipar és Jelzálogbank fiókja
23. Banca Naţională
24. Tiszti Kaszinó
25. Gazdasági Kamara
26. Közjegyző
- 26a. Kaszay Bodega, Benzin vevő
27. Könyvnyomda RT., Székely Közélet szerk. és kiadóhiv.
28. Debiczky keresk. ügynöks. és szállító vállalat
29. Agrárbank fiókja
30. Koncz gyógyszerház, Secuimea szerkesztősége
31. Ref. gyűlésterem
32. Ref. Kollégium régi épülete. Néprajzi múz. és Tornaterem

33. Ref. tanítónőképző
34. Áll. román tanny. leányiskola
35. Róm. kath. fiúnevelő intézet
36. Róm. kath. főgimnázium
37. Róm. kath. plébánia templom
38. Róm. kath. lelkészi hivatal
39. Róm. kath. el. fiúiskola
40. Róm. kath. leánynevelő int. Irgalmas nővérek
41. Adminisztráția finanț. Pénzügyigazgatóság
42. Ref. templom
43. Sámson ecetgyár
45. Prefectura-Vármegyház
47. Lányi parfüméria
48. Ganz villamos cég irodája
49. Ferenc-rendiek zárdája és temploma
50. Csizmadia társ. vendéglője
51. Magyar párt helyisége

53. dr. Orbán Domokos orvos
54. Polgári Olvasókör
55. Munkás Biztosító Pénztár
56. Tribunal-Törvényszék
58. Udvarhelyvidéki erd. hiv.
59. Ref. kis tanácskozóterem
60. Ref. lelkészi hivatal
61. Áll. rom. tanny. el. fiúiskola
62. Vármegyei gazdasági hivatal
63. dr. Imreh szanatórium
64. Korondvidéki erd. hiv.
- 64a. Székely Dalegyet
65. Unit. templom és lelk. hiv.
66. Primária-Városház és Politiia-Rendőrség
67. Megyei közkórház
68. Lakatos Tivadar méhészete
69. Hangya raktár
70. Vasúti állomás
71. Csendőrség

- 72. Fatelep
- 73. Szeszgyár és fatelep
- 74. Fapiac és tűzoltótorony
- 75. Fatelep
- 76. Mértékhitelítő hivatal
- 77. Fischer fatelep
- 78. Városi villanyt. és kádfürdő
- 79. Szöllősi faiskolája
- 80. Állatvásártér
- 81. Strandfürdő
- 82. Sörgyár
- 83. Izr. templom és lelk. hiv.

- 84. Csonkavár az áll. fiúliceummal
- 85. Orbán hentesüzlet
- 88. Áll. ipari szakiskola
- 89. Szöllősi szeszgyára
- 91. Tervezett mozi
- 92. Csolnakázó hely
- 93. Sétatér és tenispálya
- 94. Korcsolyapálya
- 95. dr. Vánky Kálmán fogorvos
- 96. dr. Böhm Jenő városi főorvos
- 97. Fotballtelep és tenispálya
- 98. Kollégiumkert és tenispálya

- 99. Uszoda
- 100. Székelység szerkesztősége
- 101. Kertésztelep
- 102. Vasúti megállóhely
- 103. Lutheránus imaház és lelkészi hivatal
- 104. Szöllősi szeszgyár
- 105. Szöllősi szeszüzleti irodája
- 107. Áll. óvoda
- 108. Jakó rádióüzlete és javítója
- 109. Fejér István méhészete
- 110. Szombatfalvi Népház

- 111. Szöllősi faiskolája
- 112. Feketevíz fürdő
- 113. Fernengel-féle sós. és vend.
- 114. Hősök síremléke
- 115. Román temető
- 116. Róm. kath. temető
- 117. Ref. temető és menház
- 118. Unitárius temető
- 119., 120. Izraelita temető

A térkép magyarázatát változtatások nélkül közöljük.

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 13. A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye (I.)

Az 1913 óta nyilvános gyűjteményként és 1950-től önálló állami intézményként működő múzeum alapját részben Haáz Rezső 1912 táján kialakított néprajzi gyűjteménye, részben az 1948-ban felekezeti jellegétől megfosztott Református Kollégium évszázados gyűjteményei jelentették. Az 1670-ben bethleni Bethlen János udvarhelyszéki főkapitány, történetíró-kancellár által alapított kollégium több mint másfél évszázad alatt a gazdag könyv-, érem-, régiség-, ásványtani és néprajzi gyűjtemény mellett értékes levéltárat is létrehozott, melynek alapját a céhes iratok és a családi irathagyatékok képezték. Az 1848-1849. évi szabadságharc és a két világháború pusztításai által megtizedelt gyűjteményt 1950 után a múzeum által begyűjtött, vásárolt vagy adományba¹ kapott tárgyak, esetleg a belügyi szervektől átvett iratok és nyomtatványok² egészítették ki.

Az iratokat illetően a gyűjtőmunka csupán 1971-ig folytatódott, az Államtanács 472/1971. számú rendelete értelmében ugyanis ezen évtől kezdődően az iratbegyűjtés kizárólag az Állami Levéltár hatáskörébe tartozott – olvashatjuk a leltárkönyv Zepecz-

A fazekascéh kiváltságlevele 1613-ból (36. sz. irat)

ner Jenő múzeumigazgató és Király István levéltárigazgató által jegyzett bevezetőjében.³ Néhány év elteltével, a 206/1974. számú rendelet nyomán a múzeumok nagyobb részének iratgyűjteményei az Állami Levéltár kezelésébe kerültek. Ez történt a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményével is, amelynek egy része 1978-ban,⁴ másik része pedig 1987-ben került Csíkszeredába.⁵

A levéltár munkatársai nem módosították a fond rendezési elvét, így az a mai napig azt a szerkezetet őrzi, amit a múzeum szakemberei kialakítottak. Az iratok húsz nagyobb egységet képeznek: nyolc céh és az udvarhelyi kereskedőtársaság iratai, céhstatútumok, Székelyudvarhely város magisztrátusának iratai, községi protokollumok, hat családi/személyi iratállomány, vegyes iratok (varia). A továbbiakban, a könnyebb áttekinthe-

tőség kedvéért, ezen iratcsoportokat összevonva tárgyalom:

1. Céhes iratok: a fejedelmi parancsleveleket, kiváltság-, egyezség- és panaszleveleket, szabályrendeleteket, kötelezvényeket, felsőbb utasításokat, tervrajzokat, kérvényeket, jegyzőkönyveket tartalmazó iratanyag céhenként van rendezve: a tí márcéh iratai (1584–1941), a fazekascéh iratai (1613–1924), a szabócéh iratai (1613–1933), a lakatoscéh iratai (1614–1779), a szűccéh iratai (1628–1942), a csizmadiacéh iratai (1635–1940), az asztaloscéh iratai (1773–1927), a mészárosceh iratai (1803–1908), az udvarhelyi kereskedőtársaság iratai (1771–1856), céhstatútumok (1860–1893).

2. A székelyudvarhelyi magisztrátus iratai: a városi pénztárnok iratai (rendeletek, körlevelek, utasítások, 1755–1768), a magisztrátus bírói jegyzőkönyve (1814–1841), a magisztrátus határozati jegyzőkönyvei (1819–1843), iktatókönyvek (1824–1851).

3. Községi iratok, jegyzőkönyvek: Szentegyháza és Kápolnásfalu III. (Habsburg) Károly királytól kapott kiváltságlevele (1724), Városfal-

va jegyzőkönyvei (1773–1834, 1820–1851), Városfalva és Homoródszentpéter községek közötti határper iratai (1785–1799), Kápolnásfalva és 16 szomszédos falu határperének iratai (1829 után), a vargyasi Daniel család bizonyos étfalvazoltáni, erdőfülei és székelyszáldobosi személyekkel folytatott birtokperének iratai (1829 után), Oroszhegy község jegyzőkönyvei (1851–1858).

4. Családi iratok (egyezséglevelek, szerződések, végrendeletek, fejedelmi parancsok, magánlevelek, panaszlevelek, főkormányáséki rendeletek, kezeslevelek, jelentések): a Szotyori család iratai (1590–1863), a Fosztó család iratai (1638–1859), a Jakab család iratai (1728–1945), az Ambrus család iratai (1741–1872), Szakács István iratai (1837–1882), Bod Károly iratai (1868–1925).

5. Vegyes iratok (szerződések, jegyzőkönyvek, guberniumi leiratok, összeírások, számadások stb., 1649–1940).

A céhes iratok

A céh azonos mesterséget űző kézművesek szakmai társasága, érdekvédelmi tömörülése. A hagyományos paraszti életformától elszakadó, önállósodó és szakosodó mesteremberek (kovácsok, kerékgyártók, kötélverők, tímárok, szíjgyártók, kádárok, vargák, kőművesek, ácsok, fazekasok stb.) nagyon korán feltűnnek a magyar vonatkozású írott forrásokban, szórványosan már a XI. századi okleveles anyagban is előfordulnak, majd a XII. századtól kezdődően említésük egyre gyakoribbá válik. Ők azonban még önállóan és nem szervezett keretek között működő mesteremberek vol-

tak. A legkorábbi erdélyi céhes szerződések a XIV. századtól adatolhatóak. A céhbe tömörülés minden bizonytalansággal összefüggésben van az Anjou-kor városfejlődési folyamatával és a pénzgazdálkodás elterjedésével, Erdélyben ekkor kezdnek áttérni az alkalmoszerű megrendelésre végzett munkáról a rendszeres piacra termelésre; ekkor alakul ki nálunk a zártkörű, jellegzetes középkori piaccgazdaság, melynek központjai a kiváltságolt városok vagy vásárhelyek;⁶ ekkor válnak a szász lakosságú városok (Nagyszében, Brassó, Beszterce, Medgyes, Segesvár, Szászsebes, Szászváros) és a kb. fele-fele arányban szászok és magyarok által lakott Kolozsvár szélesebb vidékeken is ismert kézműves központokká.

A szűcsceh kiváltságlevele 1628-ból (169. sz. irat)

A legkorábról fennmaradt erdélyi céhlevél 1376-ból való (bár az első erdélyi céhek valószínűleg már az Anjou-kor első felében megalakultak), melyben a szászok hét széke részletes szabályzatot ad ki a nagyszebeni, segesvári, szászsebesi és szászvárosi céhek számára. Az oklevél szerint 1376-ban az említett városokban már 19 céh működött. Nem említi a céhlevél, de ugyanekkor, ha nem nagyobb céhes élet zajlott a többi, a fentieknél nagyobb lélekszámmal rendelkező erdélyi városban is (Brassó, Beszterce, Kolozsvár). A Székelyföldön Marosvásárhely, Kézdivásárhely és Székelyudvarhely számítottak a legjelentősebb kézműves központoknak, bár itt valamivel később, a XVI. századtól kezdve indult virágzásnak a céhes élet.

A továbbiakban a székelyudvarhelyi céhek 1640 levéltári egységre rúgó irathagyatékát időrendben vizsgálom. A terjedelem és az időkor vonatkozásában is a legnagyobb anyag a *tímárcéh* részéről maradt ránk. Érthető, hiszen a város egyik legrégebbi, 1577-ben alakult kézműves társaságáról van szó. 1584-ben kelt, Báthory Zsigmond fejedelem kancelláriája által kibocsátott kiváltságlevelükben (1377. számú irat) ugyanazon privilégiumok szerepelnek, mint amelyekkel a marosvásárhelyi tímárok is rendelkeztek. Kiváltságait Rákóczi Zsigmond is megerősítette 1607-ben (1378. sz.). Utóbb a tímárcéhből önállósodtak más, ugyancsak bőrfeldolgozással foglalkozó társulatok is, pl. a csizmadiák és a szíjgyártók céhei. Gazdag iratanyag maradt a *fazekascéh* részéről is, amely a város céhei közül elsőként, 1572-ben alakult. Alapító okiratuk, átírt változatban, Báthory Gábor 1613. évi kiváltságlevelében maradt fenn (36. sz.), mely kiváltságlevelét 1643-ban I. Rákóczi György is megerősített (38. sz.). Hasonlóképpen jelentős az 1579-ben létesült *szűcs-céh*, amely az 1606–1628 közötti időszakban közös privilégiumokat élvezett és azonos vezetés alatt állt a helyi *szabócéh*hel (617. sz.), végül 1628-ban a szűcsök elérték, hogy újból önállóan működhessenek (169., 618. sz.). Tekintélyes múlttal rendelkezett

*Bethlen Gábor
fejedelmi függőpecsétje
a szűcsök 1628. évi
kiváltságlevelén (169. sz. irat)*

a *csizmadiacéh* is, amelynek I. Rákóczi György által megerősített kiváltságlevelé 1635-ből származik (456. sz.). A csizmadiák közül váltak ki utóbb a kordovántímárok, illetve a vargák társaságai. Az öt kiemelt társulat iratanyaga jelenti a céhes iratok elsőprő többségét.

Annak ellenére, hogy egykor jelentős szerepet játszottak, a *lakatgyártók* és *kardcsiszárok* (fegyverkovácsok) iratai kis számban, és leginkább kései átírásban maradtak meg: 1779-ben készült hiteles másolatokban (953. sz.) olvashatjuk Bethlen Gábor 1613-ban a lakatgyártók részére kiállított kiváltságlevelét, illetve a fegyverkovácsok 1638. évi és az *asztalosok* 1761. évi csatlakozási nyilatkozatát is (az utóbbiak 1779-ben önállósodtak). A *mészárosok* részéről mindössze két XIX. századi irat ma-

*A csizmadiacéh papírfelzetes
viaszpecsétje 1651-ből
(461. sz. irat)*

radt, bár testületük 1630 óta működött. Iratgyűjteményük azonban az 1848-1849. évi szabadságharc idején elpusztult.⁷

A XVIII-XIX. század folyamán további új társulatok alakultak Székelyudvarhelyen. Céhbe tömörültek a *szíjgyártók* (1779), a *fésűsök* (gyapjúfésülők, 1791), a *kőművesek* (1798), a *szappanfőzők* (XIX. század eleje), a *kalaposok* (1814), a *kordovántímárok* (1818), illetve a *vargák* (1863), azonban egyesületeik már csak 1872-ig maradtak fenn, amikor helyüket átvették az ipartársulatok. Természetesen voltak olyan mesterségek is (keresekesek, borbélyok, óráskok, bádogosok, ékszerészek, takácsok, kékfestők, könyvkötők, molnárok, pékek stb.), amelyek művelői nem voltak elég nagy létszámban a városban ahhoz, hogy önálló céhet hozhassanak létre.

A kézműves termeléshez csak érintőlegesen kapcsolódó helyi kereskedőtársaság részéről, úgy tűnik, egyetlen irat sem maradt fenn (a két ide sorolt irattári egység a leltározók szerint valójában nem a kereskedők iratanyagából származik, hanem a város magisztrátusából). Az udvarhelyi kereskedők ugyan már 1683-ban létrehozták saját társulatukat, kiváltságokban is részesültek Apafi Mihály fejedelem részéről,⁸ azonban a helyi céhek nem kívántak viszonteladókat, termékeiket maguk akarták értékesíteni, így a kereskedők egyesülete nem bizonyult életképesnek. Feloszlásukhoz vélhetően az is hozzájárult, hogy jobban szervezett erzsébetvárosi és gyergyószentmiklósi örmény társaik túl erős konkurenciát jelentettek.

A céhes iratokat a XIX. század második felében keletkezett céhstatutumok zárják, melyek között megtalálhatóak a lakatgyártók, kovácsok, keresekesek, bádogosok, nyergesek, szűcsök, szíjgyártók, szabók, csizmadiák, kordovántímárok, asztalosok, fésűsök, kalaposok, kereskedők, fazekasok, mészárosok szabályrendeletei.

A Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményének ezen iratcsoportja számos pergamenre írt fejedelmi kiváltságlevelét tartalmaz, amelyek részben a kibocsátó rangja, részben a

hordozóanyag és az alkalmazott fejedelmi függőpecsétek okán különösen értékessé teszik a gyűjteményt. A legrégebbi ilyen fejedelmi privilégiumlevél 1584-ből származik, Báthory Zsigmond bocsátotta ki a tímárcéh javára (1377. sz.). Időrendben Rákóczi Zsigmondnak úgyszintén a tímárok részére kiadott kiváltságlevele következik 1607-ből (1378. sz.), majd a fazekasok és a szabók 1613. évi kiváltságlevelei (36. és 617. sz.), amelyeket Báthory Gábornak köszönhetett a két társaság. Bethlen Gábor korából egyetlen kiváltságlevél maradt meg, a szűcsök részére kibocsátott 1628. évi oklevél (169. sz.). I. Rákóczi György kancelláriáját három kiváltságlevél képviseli: a csizmadiák 1635. évi, a szűcsök 1636. évi és a fazekasok 1643. évi kiváltságlevelei (456., 170. és 38. sz.). Ezek a legtöbb esetben viszonylag épen megmaradt fejedelmi függőpecséttel voltak megerősítve.

Bicsok Zoltán

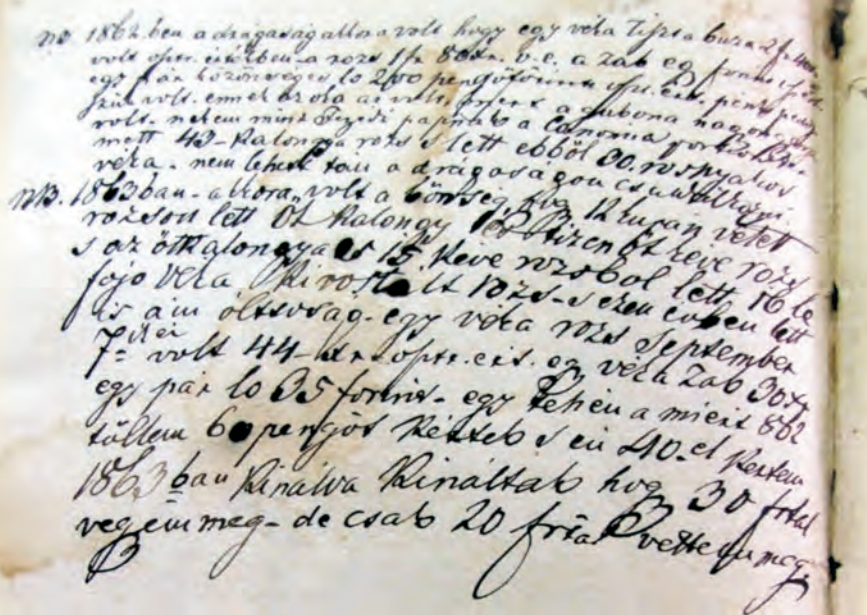
1. A teljesség igénye nélkül, néhány adományozó neve: Lengyel István, Szabadi Mária, Szotyori Lajos és Fosztó Olga Székelyudvarhelyről, Jakab Ferenc Városfalváról, Antal Imre és Bodó Gábor Szentegyházáról. – A leltárkönyv Zepezaner Jenő múzeumigazgató és Király István levéltárigazgató által jegyzett bevezetője 2–3. (A továbbiakban: *Leltár*)
2. Pl. a mezőkölpényi Zongor családra vonatkozó iratok.
3. *Leltár* 1-2.
4. Az 1978. január 24-én kelt, 28. számú jegyzőkönyv aláírói, Zepezaner Jenő múzeumigazgató és Király István levéltárigazgató tanúsítják a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteménye egy részének az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjában való elhelyezését. Eszerint a leltárban szereplő 1375 levéltári egységből átadásra került 1352, nem lettek átvéve az 1213–1235. szám alatt szereplő múzeumi nyilvántartások.

A szűcsök kiváltságlevele 1636-ból (170. sz. irat)

5. Az 1987. június 26-án kelt, Zepezaner Jenő múzeumigazgató és Liviú Boar levéltárigazgató által aláírt 276. számú jegyzőkönyv szerint a Székelyudvarhelyi Múzeum iratgyűjteményéből az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjában került elhelyezésre a **Vegyes iratok** és a **Tímárcéh iratai** nevet viselő részek, összesen 666 levéltári egység.
6. *A céhes élet Erdélyben*. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Bukarest, 1981. 8.
7. Zepezaner Jenő múzeumigazgató 1979-ben, az iratgyűjtemény átadását követően írt fondismertetője. 4.
8. Uo. 4.

Részletek a fenyédi római katolikus egyházközség anyakönyvéből

núkként olyan eseményekről közölnek „hiteles értékű hírt”, amelyekről kevés korabeli adattal rendelkezünk.¹ Ide tartozik a fenyédi római katolikus egyházközség iratai közt található, XVIII-XIX. századi leltárokat, elszámolásokat, szerződéseket stb. is tartalmazó kéziratos anyakönyv is², amelynek előzéklapján mintegy 50 évnyi időszak szokatlan eseményeiről (jégeső, drágaság, tűzvész, földrendezés, bőség) tájékoztató feljegyzések találhatóak a következő sorrendben:

„nb³. 1. Anno 1817 Die 17a Julii elverte a jég a Fenyédi határnak nagyobb részszit a mikor is olyan nagy jegek hullottak, mint egy egy recze tojás, sőt annall is nagyobbak: de nemtsak a fenyédi hanem még más faluknak is határit elverte volt akkor az jég.

nb. 2o Ugyan in Anno 1817. Olly nagy Drágaság volt, hogy egy véka rozsot vettek 10 Német forinttal, a török búzának vékáját is annyin, a tiszta búzának vékáját vették az Udvarhelyi Piaczon 14 német forinton és többön is, egy font tehén hús 14 krajczárt ért, egy font berbéts, vagy ketske hus 12 krajczárt ért. Az emberek, a kik Szegényebb sorsuak voltak, a török búza tsuszát meg öllötték, és abból főztenek puliszkát, sőt a fának a heját is meg öllötték, és abbol kenyeret sütöttek, és azzal éltek. Sok emberek a nagy drágaság miatt kényszeritettek hazájokot el hagyni, és Moldavába s Oláh Országba áltol menni. Ugy hallatott, hogy Kolozsvár körül még éhel is sokon haltanak meg az emberek közül.

In Anno 1819. Die 3o August dél után három órakor a jég el verte a Kaditsfalvi és Bethlenfalvi Határokat a Fenyédi Határon az Határ pataknál és a mál alatt, úgy megverte a gabonát a jég, hogy egy kalongya némely helyen nem eresztett többet fél vékánál, az faluig nem jött fel a jég, hanem két felé szakadván egy része fel ment Határ patakra, a más fele által ment a málon egy darabotska helyen a nyomásra a Láz Szarvát irányozván.

Anno 1822 Die 15a Aprilis estvéli kilencz ora után meg gyult a Ttes Mik-

„Ezen feljegyzés nem ok nélkül esett...”

A régi korok kutatói, történészek, könyvtárosok kéziratos vagy nyomtatott könyvek áttanulmányozásakor, rendezésekor, olvasása közben sokszor találkoznak egyik-másik kötet előzéklapján olyan feljegyzésekkel, amelyek függetlenek az illető könyv tartalmától. A magántulajdonban lévő könyvek (melyek többsége imakönyv) esetében elsősorban a könyv tulajdonosára vagy annak családjára vonatkozó feljegyzésekkel találkozhatunk (genealógiai adatok, a családtagok születési időpontja, a könyv ajándékozásának ideje, az ajándékozó kiléte stb.). Például egy, az „M. DCC. esztendőben” nyomtatott jeles barokk imádságoskönyv (*Lelki Paradicsom*) előzéklapján, amely ma a jelen sorok írójának birtokában van, a következő feljegyzés olvasható: „Ezen könyv az Lövétei Egyed István honvédé. Szüleitől kapott ajándék, melyért Az Nagy Úr-Isten fizessen Örök Boldogsággal az örökkévalóságban. S aki megkapja, ha el találja ejteni vagy téveszteni, adja oda néki, mert meg fogja köszönni. Dicsértessék az Úr Jézus szent neve mindörökké Amen.”

Egy másik, szintén magántulajdonban lévő imakönyvbe az alábbi feljegyzést írta a könyv tulajdonosának verselésre hajlamos férje: „Én ki ez könyvet vettem/ nevem bizonyágát

tablájára/ tettem csak azért szerzettem/ hogy Istent Dicsérjem Homorod/ Lövétén amikor születtem a szent/ Keresztségbe szólásom után az/ Istent Dicsértem. 1862-ben/ Vízkereszt havában engem akkor/ vittek az isten templomába. Lel/kész Csiki Péter keresztelt meg/ engem és Mihály József kinek/ neje Gábos Katalin kereszt szülőim/nek hivatának vala meg is tették/ híven vették a keresztvíz alá tartottak/ Engemet Isten kegyelméből ott nyer/tem nevemet. Bencze Julisnak hívnak/ azután engemet. December havában/ ezt pedig írta Balás Márton 1886.”

Míg az imakönyvekben található feljegyzések többnyire személyesek, addig a más jellegű kéziratos könyvekben (pl. falujegyzőkönyvek, egyházközségi jegyzőkönyvek, anyakönyvek, számadáskönyvek stb.) az előzéklapokon vagy az üresen maradt belső lapokon olyan feljegyzésekkel találkozunk, amelyek a betűvetést ismerő falusi nótáriusok vagy a helyi lelkészek tollából származnak, s többségükben elemi csapásokról vagy más, szokatlan eseményekről tájékoztatnak. Tartalmuk tehát megkívánja, hogy közzétegyük őket, hisz ezzel nagyban segítjük a helytörténetírás művelőit. Ugyanakkor közlésük azért is fontos, mert a feljegyzők szemta-

lós András Úr asztagai közül egyik, és három Asztagai elégtének mind porrig, úgy hogy a mely egy néhány kalongyát meg vettenek is a tüztől, azoknak is igen kevés hasznát lehetett venni.

Anno 1829. 26a Novemberre viradolog éfele után mint egy négy ora tájban Fenyéden föld indulás tapasztaltatott, mely is tartott két minutáig.⁴

nb. 1862. ben a drágaság akkora volt hogy egy véka tiszta búza 2 fr 40 x. volt osztr. értékben – a rozs 1 fr. 80 xr. o. e. a zab egy forint oszt. ért. egy pár közönséges lo 200 pengő forint oszt. ért. Pénz pedig szűk volt. Ennek oka az volt, hogy a gabona nagyon gyenge volt. Nekem mint Fenyédi papnak a canonica portio⁵ termett 43 – kalongya rozs s lett ebből 30. rosnyakos véka. Nem lehet tán a drágaságon csudálkozni.

nb. 1863ban – akkora volt a bővség, hogy 12 kupán vetett rozson lett öt kalongya és tizenöt kéve rozs s az öt kalongya és 15 kéve rozsbol lett 16 lefojo véka⁶ kirostált rozs – s ezen évben lett is ám oltoság – egy véka rozs september 7-én volt 44-xr. oszt. ért. egy véka zab 30 xr., egy pár lo 35 forint – egy tehén amiért 1862 töllem 60 pengőt kértek s én 40-el kertem 1863ban kinalva kinaltak hogy 30 firtal vegyem meg – de csak husz firtal vettem meg.⁷

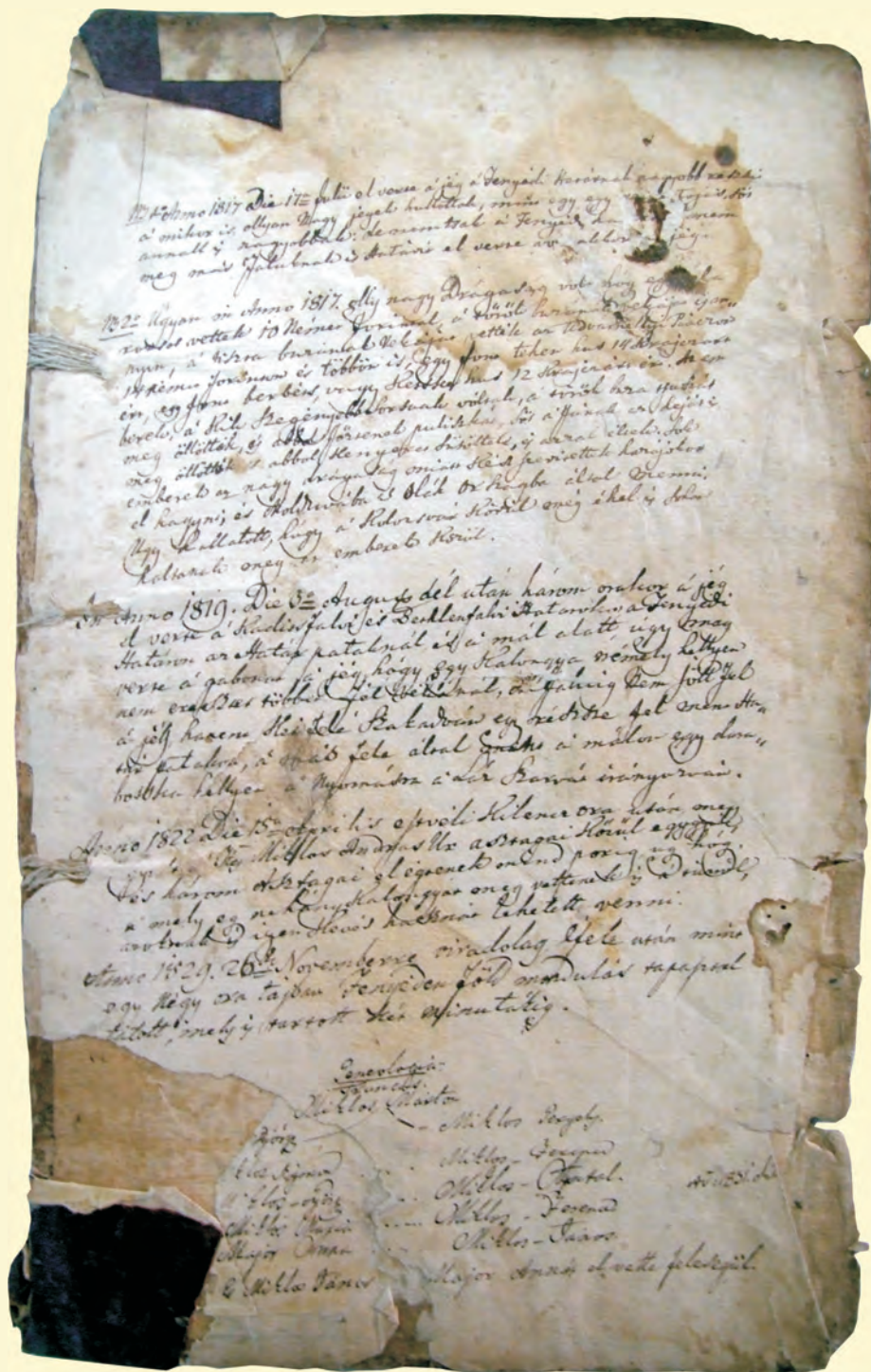
Végezetül megemlítjük, hogy egy, a Román Országos Levéltár Hargita Megyei Kirendeltsége gyűjteményében található törvénykezési jegyzőkönyv előzéklapja is tartalmaz a fentiekhez hasonló feljegyzéseket. Ezek a Nagy-Homoród menti Városfalva egykori jegyzőjének, idősebb Gedő Lukácsnak a feljegyzései, és az 1829-30. évi nagy hideggel és hóval járó télre, valamint az 1836. évi pestisjárványra vonatkoznak:

„Ezen fel jegyzés nem oknélküle esett hogy más is lássa meg sok üdök eltelése után is. Mert 1829ben még 9berben Karátson előtt 8 het[el ügy] el rekedött Juh és Sertés hogy 1830-ban Apr[ilisba] Semi féle ki nem ment a mezőre a Sertés ugyan ment egynéhány nap marciusban. De az Ju Apri-lisben is Későn melett irt meg Város-

falvának Notáriussa üdösb Gedő Lukáts Ifiu Jobb János Biróságában a Birói Háznál.”

„Az 1836dik Esztendőben megindulván a felsőbb Országokon egy veszedelmes Gyomor Görös Nevezetű Pestis az mely anyira el harapozván hogy Nemes hazánkot és Székünkött úgy el Pusztította hogy sok jo es első Emberek el haláloztak azon kivül meg masok is.”⁸

Mihály János

¹ Dr. Molnár István: *Elemi csapások emlékei egy évszázad (1785–1891) feljegyzéseiben*. In: Hargita Kalendárium, 1972. 186–188.

² Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. A fenyédi római katolikus egyházközség iratai. Feldolgozás alatt.

³ nota bene = jegyezd meg, hogy..., megjegyezzük, hogy...

⁴ Illyés Mihály fenyédi plébános feljegyzései

⁵ canonica portio = kánoni rész, vagyis az eklézsiák birtoka és birtokilletéke

⁶ halmozott véka

⁷ Tamás Márton fenyédi plébános feljegyzése

⁸ A Román Országos Levéltár Hargita Megyei Kirendeltsége. Csikszereda. Fond: Col. Muzeului Odorhei. Protocoale Sătești. Nr. 985.

Az 1719-es udvarhelyszéki pestisjárvány történetéhez

A XVIII. század első évtizedeiben végzett gazdasági jellegű (adózási és vagyonfelmérések), valamint a katonai és hűségeskü letételi lajstromok közzététele során, a népesség számának alakulása kapcsán az elmúlt években Pál-Antal Sándor újra kiemelte az említett időszakban a Székelyföldet is súlyosan érintő pestisjárványokat, amelyek legújabb kutatások alapján az itteni lakosság mintegy harmadának – egyes területeken ezt is meghaladó méretű – pusztulását, kisebb részt elvándorlását eredményezték.

A Semmelweis Orvostudományi Egyetem nagysikerű, a székelyföldi múzeumokban is bemutatott *Démoni ragály: a pestis* című kiállítás újabb lökést adott a hasonló tematikájú székelyföldi kutatásoknak, így majdnem párhuzamosan jelentek meg Csík-, Három- és Udvarhelyszékekre vonatkozóan a korszak legnagyobb méretű, 1717–1719 közötti járványát tárgyaló dolgozatok. Ezek alapján ismerjük, hogy az említett időszakban a pestis Háromszéket érintette a legsúlyosabban, ahol a kortárs br. Apor Péter háromszéki főkirálybíró szerint a halottak és elbujdosottak száma megközelítette húszezer lelket,¹ de az áldozatok száma Csíkban is meghaladta a 11 ezret.² Hasonló volt a helyzet Udvarhelyszéken is,³ ahol szűk évtized alatt kétszer is felütötte fejét a döglletes járvány. Alábbi közlésünkben a járvány udvarhelyszéki elterjedésével, illetve 1719. évi kiújulásával kapcsolatban teszünk közzé egy újabb, eddig ismeretlen levéltári forrást.

A Rákóczi-szabadságharc utolsó éveiben, feltehetően a török uralom alatt álló Temesvárról terjedt át a pestis Magyarországra, és vele azonos időben Erdélybe is. Székelyföldre Cserei Mihály krónikája szerint Moldva felől érkezett a járvány és legkorábban Gyergyóban jelentkezett, ahová a kurucok elől korábban kimenekült gyergyói cigányok hurcolták be. Csík- és Háromszéken ugyan nem terjedt el, de Maros és Udvarhely székek vidékét súlyosan érintette 1710-ben: a krónikás (nyilvánvalóan túlzó)

tudósítása szerint Udvarhely-, illetve Marosszéken egyaránt 18 ezer áldozatot követelt.⁵

Még élesen élt a korábbi évtized pusztításainak réme, amikor 1717 tavaszán emberemlékezet óta nem látott erővel jelentkezett újra a járvány. A Főkormányzék és a katonai hatóságok minden igyekezete, a hetivásárok betiltása, a szigorú büntetések terhe alatt elrendelt óvintézkedések ellenére Fogaras vidékén újra felütötte fejét a pestis, amely ezúttal délről, Havasalföldről terjedt át Erdélyre, majd hamar átragadt a nagyobb szász városokra, Szebenre, Segesvárra és főleg Brassóra.⁶ A tél beálltával időszakosan megszűnt, a következő év során azonban hosszú ideje nem látott, másfél éven is átnyúló szárazság is társult hozzá. A csapadék hiányában a termékek sorra elmaradtak, a gabona ára az egekbe szökött. Az éhező, a császári seregek bekvártélyozásának és az adóterhek súlya alatt roskadozó székelység 1718 nyarán írásban is benyújtotta panaszait a Guberniumhoz, amelyben jelezte a lakosság remény-

telen helyzetét: gabona hiányában az emberek gyökereken és vadgyümölcsökön élnek, már halálesetek is előfordultak, mások pedig elbujdosásra készülnek.⁷ A sorozatos előterjesztések⁸ azonban alig találtak meghallgatásra. Mindez végül a népesség tömeges elvándorlását eredményezte.

Az 1719. év tavaszán újra jelentkezett a pestis, a gócpontok ezúttal is az országos vásáraikról híres szász városok: Brassó mellett Segesvár, illetve Medgyes és vidékeik voltak. Ide kíváncsnak Árva Bethlen Kata emlékiratának fehéregyházi környezetéről, férje haláláról, kisfia dajkájának megbetegedéséről, Bethlen Sámuel nevű testvérbátyjához Bonyhára, majd onnan északra, a család árokaljai birtokára való meneküléséről szóló részei. Férjéről, a huszonkettedik életévében elhunyt Haller Jánosról így emlékezett: „*Ez hazában 1719. esztendőben, a pestis nagymértékben uralkodván, mindenfelé elkezdődött a mi jószágainkban is, mind Rétenben, mind Hévízen, s minket szorított Fejéregyházára, ahol még nem volt. Ott lévén mi, az én uramat pünkösöd előtt egy héttel [június 1. – szerk. megj.], estve a hideg erősen kileli, s naponként rosszabbul is kezd lenni, úgyhogy eszén kívül is sokat beszélene. De én afféle dolgokhoz akkor nem tudván, meg sem gondoltam, hogy pestis legyen. Volt Meggyesen egy híres borbély, ki belső kúrával is szokott volt orvosolni, én ezt elhoztam, ki is pestisnek lenni mindjárt megismerte; de senkinek akkor semmit nem szólnán felőle, nagy szaporán elébb állott onnét.*”⁹

Az óvintézkedések eredménytelensége újabb utasítások kibocsátására késztették a Főkormányzékot, amelyeket Udvarhelyszék előljáróságá épp az említett napon (június 1.) továbbított a falusbírók számára. A parancs a vesztézarak megerősítéséről, a fertőzött települések élelmezéséről, valamint a vásárok tartásának, a külső vásárokról való kijárásnak tilalmáról rendelkezett.¹⁰ A Segesvárról kapott írásbeli jelentésre hivatkozva a főkormányzék utasítás szigorúan meghagyta, hogy a fertőzött helyekről senki, mások csak a német katonai hatóságoktól vagy a főkirálybírótól szer-

Pápai Páriz Ferenc:
Pax Corporis.
Kolozsvár, 1695.

*Segesvár látképe keletről.
Conrad von Weiss tollrajza (1735)*

zett útlevelel menjenek be a városba, a kijelölt útvonalat szigorúan megtartva.

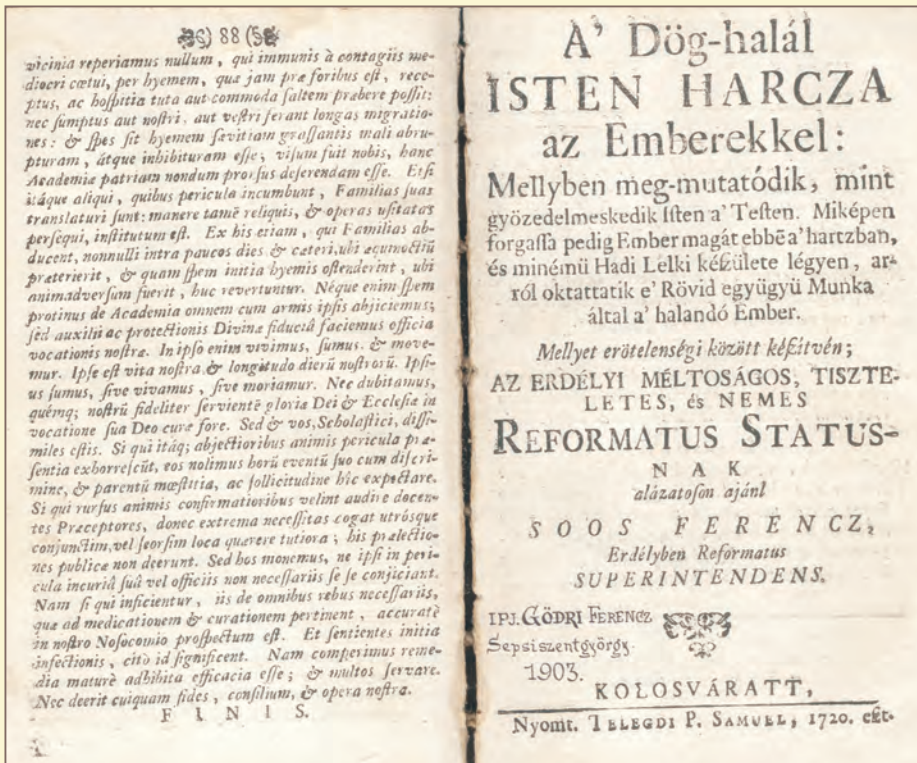
Az említett segesvári levelet – a Főkormányshézzel párhuzamosan – Udvarhelyszék elöljárósága is megkapta. Nagysolymosi Koncz Boldizsár udvarhelyszéki jegyzőhöz 1719. május 22-én intézett levelében Georg Kelpius segesvári elöljáró éppen néhány, magukat udvarhelyszéki származásúaknak állító, a város gyógyszerészenek házánál pestisben meghalt személyről tájékoztatta a szék vezetőit, ugyanakkor arra is utasított, hogy a csütörtöki vásárra Udvarhelyszék felől érkezők a fertőzés gyanúja alatt álló, egyelőre azonban vesztégszár nélküli Héjjasfalvát és vidékét kerüljék el. Kelpius, aki testvére volt a korábban németországi egyetemeken pietista szellemben teológiát hallgató, majd a század végén Amerikába utazó és annak keleti partjain vallási közösséget megalapító Johannes Kelpiusnak (1667–1708), továbbá arról is tájékoztatót, hogy a járvány a városban is kitört, a fertőzötteket és a gyanús személyeket pedig a városfalakon kívülre, feltehetően az ott létrehozott, zárlat alatt lévő telepre, részben a kör-

nyező erdőkre toloncolták ki. A város patikáriusának haláláról szóló tudósítás jelezheti annak korábbi udvarhelyszéki kapcsolatait, ugyanakkor magyarázatot szolgáltat arra is, hogy Bethlen Kata miért nem a közeli Segesvárról, hanem Medgyesről hivatott orvost férje fehéregyházi betegágyához.

Ismert, hogy a pestis elleni védekezést tárgyaló orvosi traktátusok, de a népi gyógyászatra is alapozó kéziratok forgalomban voltak, chirurgus vagy borbélyok tartását Erdélyben csak a gazdagabb szász városok engedhették meg maguknak. Udvarhelyszék követői is a „német borbélyok” állandó tartásának nagy költségeire panaszkodtak 1719 elején az országgyűlésen, hiányukban az egy évtizeddel korábbi járvány idején Udvarhelyen létrehozott ispotálynak¹¹ juthatott jelentősebb szerep a gyógyításban. Az említett év szeptemberében készített összeírások arról tanúskodnak, hogy a legsúlyosabban érintett vidékek a Háromszékkal szomszédos Bardóc fiúszék, a Homoród völgyének, Korond, Zetelaka és Székelykeresztúr környékének falvai voltak. Udvarhely városában 323, a szék

területén tízezret is meghaladó áldozatszámról tudósítanak, amely az összlakosságnak mintegy harmadát jelentette.¹²

A pestisre vonatkozó orvosi ismeretek még nagyon hiányosak voltak. Az már ismert volt, hogy a pestis nem a levegő útján, hanem „per communicationem” terjed, nem véletlenül tehát a fertőzöttek elkülönítését, a halottak ruháinak elégetését elrendelő sorozatos intézkedések. A korszak legismertebb erdélyi, már a XVII. század végén több kiadást megérvő, *Pax Corporis* című orvosi szakkönyvét összeállító Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) például a lakás levegőjének tisztítását, az emésztési zavarok elkerülését, a gyomor fertőtlenítését javasolta Teleki Sándornak, ugyanakkor néhány, korábban kikísérletezett orvosságot és dohányzást is ajánlva a járvány megelőzésére. Az 1717–1719-es pestisjárvány idején a kor kiemelkedő erdélyi orvosa, a Szébenben működő Köleséri Sámuel (1663–1732) latin és magyar nyelven is megjelentette orvosi tanácsait. A gyakorlati megfigyelések ellenére a korban a

Soós Ferenc:
A dög-halál Isten harcza
az emberekkel.
Kolozsvár, 1720.

pestist továbbra is Isten büntetéseként értelmezték, mint erről Soós Ferenc református püspök munkája tanúsodik.

Az alábbiakban Kelpius György említett levelét közöljük, mely a Székely Nemzeti Múzeum két világháború közötti igazgatójának, az egykori jeles kuruckor-kutató történész Csutak Vilmosnak (1878–1936) oklevélgyűjteményében található. Levéltári jelzete: Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Hivatala (Sepsiszentgyörgy), Fond 79, Nr. 2, 64–65.

„Mind bizodalmas jóakaró Uramnak ajánlom becsüllettel való szolgálatomot, és Istentől minden üdvességes jókot kívánok Uram kegyelmednek.

Az mint ez előtt irtam vala Uram kegyelmednek, hogy itt az Apothecarius házánál két szolgáló hertelen meghölt, akik fiatfalvi s sófalviaknak mondották magokat, úgy érttyük, hogy az edgyik héjasfalvi lett legyen s nem gondolhatunk egyebet, hanem ezen falu infectus lévén, onnan inficialodott az Paticarius háza, amellyből az két szolgáló, az után az gazda aszo-

nyom, annak utánna a gyermek és a Paticarius exponaltatván, már maga is oda ki meghölt. Hogy pedig Isten után megőriztethessünk tovább az infectiotól, Városunk concludalta, hogy az Fejéredgyháza felé szolgáló kapun senkit be ne bocsássunk, mint hogy Héjasfalván máig is által járnak az utazók. Kérem azért Uram kegyelmedet, ne nehesztelje az nemes székbeli embereknek híré adatni, hogy az kik ide jöni akarnak, azon útra ne jöjenek, hanem az Küküllőn oda fel az innét lakók által menvén, mint hogy az Bárgáz kapuján kívül való híd nincsen megépítve, az túl lakók pedig csak ott az Küküllő mellett jöjenek alá és a Malom utján kívül való hidon által az kapu tájához, az hol is az vásárt csőtörtökönként megtartattuk, de authenticus passussok legyen, vagy militaris Fő Tiszt, vagy az Nemes Szék Fő Tiszt uraimék subscriptioja alatt költ, vagy Uram kegyelmed passussával jöjenek, mert úgy láttuk, az fraudulentia sok. Olyan hírt hoznak némelyek, hogy Nemes Udvarhely széken is tovább serpalt volna, adgya Isten úgy ne legyen, kérem Uram kegyelmedet ne neheszteljen arról tudósítani.

Az Akasztófa felé való majorokbeli oláhok is suspitióban lévén, azokat mind el tudtuk onnan az erdőkre Dá-

nos felé, s reményük Isten kegyelmességéből így conserválhattuk Isten után városunkot, s azon oláhok is csak az héjasfalviaktól kezdettek volt inficialodni, minthogy őrizet alatt nincsen az falu.

Ezzel Isten oltalmában ajánlom Uram kegyelmedet, maradván Uram kegyelmed jóakaró kész szolgálja

Kelpius György

Segesvár, 22 May A. 1719.

Címzés: Perillustri ac Generoso Domino Balthasari Koncz, Inclytæ Sedis Siculicali Udvarhely notario, domino mihi confidentissimo. N. Soly-mos.”

Csáki Árpád

¹ Erről újabban Csáki Árpád: Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban. In: ACTA SICULICA 2010. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. Főszerk. Kinda István. Sepsiszentgyörgy, 2010. 277–287.

² Egyházi források szerint a pestis áldozatainak száma meghaladta a 11 000 lelket. SzOkl. VII. 233. Erről újabban lásd Kósa Béla (összeáll.): A pestis nálunk az idő folyamán. In: Szereda Origo. VI. évf. (2010) 4. szám. 4–8.

³ Pál-Antal Sándor: Pestis Udvarhelyszéken a 18. század elején. In: Sipos Gábor (szerk.): Emlékkönyv Benkő Samu születésének 80. évfordulójára. Kolozsvár, 2008. 225–238.

⁴ Vekerdi László: Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században. Sajtó alá rend. Gazda István. [Piliscsaba], 2009. 17.

⁵ Cserei Mihály: Erdély története [1661–1711]. Sajtó alá rend. és jegyz. Bánkúti Imre. Budapest, 1983. 443.

⁶ Pál-Antal Sándor, 2008. 228.

⁷ SzOkl. VII. 241–242.

⁸ Erről lásd még Jakab Elek–Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégebbi időtől 1849-ig. Budapest, 1901. 450–456.

⁹ Magyar emlékirók 16–18. század. Vál. és szerk. Bitskey István. Budapest, 1982. 718.

¹⁰ Jakab Elek–Szádeczky Lajos, 1901. 456.

¹¹ Vofkori György: A székelyudvarhelyi kórházról. In: Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok I. Székelyudvarhely, 2001. 137–138.

¹² Pál-Antal Sándor, 2008. 230–231.

Monográfia Udvarhelyszék népi építészetéről

Udvarhelyszék változatos földrajzi és társadalmi sajátosságai révén olyan építészeti hagyományt örökített meg napjainkig, amelynek hiteles adatolása komoly kihívást jelent, megvalósítása viszont valóságos mér-földkövet képezhet a következő generációk számára. Furu Árpád helyi költődés nélkül, azonban kellő elkötelezettséggel, illetve néprajzi és műszaki ismeretek birtokában vállalkozott az anyaszék hagyományos architektúrájának dokumentálására. A népi építészet iránti figyelme szakmai körökben közismert, s lassan az is biztossá válik, hogy azok a kutatási részterületek, amelyeken tevékenykedik, kellőképpen adatolt információhalmazként kerülnek az olvasók kezébe.

Az udvarhelyszéki olvasó számára élményt jelentő kötetnek mintegy előzményeként célszerű megemlíteni a szerző által vezetett torockói felmérőprogramot, amelynek végeredményeként egészen komoly közösségi hasznosulásról is beszélhetünk. A szakképzett építészmérnökből vált néprajzkutató interdiszciplináris módon tudta szemlélni azt a tárgyi hagyatékot, amely Torockót egyedülállóvá, a világörökség részévé tette.

A szóban forgó település népi építészetét ismertető monográfiáját

(*Torockó népi építésze*) nagyobb lélegzetű munkaként kalotaszegi kutatási eredményeinek szakszerű összesítése követte. Az 1999-ben és 2000-ben elvégzett alapkutatást 2005-ben újabb kiegészítő helyszíni felmérés követte, melynek eredményeként megjelent a *Kalotaszeg népi építésze* című könyve, valamint *Kalotaszeg népi építőművészete* címet viselő igényesen kivitelezett kiállítása, melyet számos erdélyi helyszínen bemutattak. A kutató munkája a népi építészet sajátos emlékanyagára korlátozódik. A monografikus jellegű feldolgozást kiegészíti a lekövethető fejlődési folyamatok tárgyalásával, a hitelesség érdekében pedig kitér a tájegységen belüli területi változottságok kérdésköré is.

A szerző legfrissebb kiadványa – *Udvarhelyszék népi építésze* – 2011-ben jelent meg a kolozsvári Idea és Gloria nyomda munkatársainak gondozásában. Ahogyan azt már Furu Árpádtól megszoktuk, ez utóbbi kötete is a népi építészet témakörét adatozza. Udvarhelyszék falvainak népi architektúráját a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Transylvania Trust Alapítvány, valamint a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum támogatása révén kutatta, majd rend-

szerezte, hogy végül tetszetős könyv formájában tárja az olvasók elé.

A számos kistájra szabdalt egykori székely szék viszonyait szemlélve elmondhatjuk, hogy a népi építészetnek itt is legalább két nagy ellensége van. Egyrészt a sok pénz. Ebben a tekintetben szemléletes példaként Korondot említem meg, ahol nyilvánvaló, hogy az anyagi jólét az építkezési szokásokat igencsak elrugaszkodottá tette saját tárgyi kultúránktól. Másfelől pedig a pénztelenség az, amely népi építészeti értékeinknek lassú, de szomorú fogyását eredményezi. A legmarkánsabb változásokat mégis az életformaváltás eredményezi. A székely falu sem mentesül a lakók komfortossági igényéből fakadó folyamatos változtatások alól. Furu Árpád könyve nem tekint a népi építészetre nosztalgiával, nem sajnálkozik vagy bírál. Amint egy tudományos munkától az elvárható: racionális, hiteles, adatpontos, de ugyanakkor „fogyasztható” a nagyközönség számára is. Az olvasónak valóságos élvezet forgatni a kiadvány lapjait, hiszen a katalógusszerű, igényes fotóanyagot tartalmazó kötetnek az egyszerű lapozása is bárki számára esztétikai élvezetet jelenthet, információkat közölhet.

Az első fejezetként olvasható tudománytörténeti áttekintés summázza mindazon szakirodalmi előzményeket, amelyek különböző korokban a maguk szakmai igényességével közelítették a témához. A bibliográfiai

Csehétfalvi porta

felsorolásból világosan kitűnik, hogy bár jelentek meg valós szakmai értéket képező kisebb résztanulmányok, Udvarhelyszék népi építészetének monografikus feldolgozása hiányzik. Erdély népi építészetének dokumentálását célul kitűző program keretében, 1999–2002 között Udvarhelyszék legjelentősebb népi építészeti örökséggel rendelkező mintegy 35 falujában végezhetett kutatást Furu Árpád. A nagy volumenű adathalmaz birtokában, továbbá kellő szintetizáló tapasztalattal rendelkezve vállalkozott az összegző jellegű munka megírására. A kutató munkája ez estben is a népi építészet sajátos emlékhagyományára korlátozódik. Nem kalandozik el az anyagi kultúra más területeire, hanem a következő témakörök kimerítését vállalja: településszerkezet, telekszerkezet és hagyományos udvarrendezés, a lakóház alaprajzi elrendezése, a lakóház szerkezeti felépítése, homlokzatok, nyílászárók, tüzelőberendezések, az udvar épületei, valamint a kerítések és kapuk.

Udvarhelyszékhez közel 155 települést sorolnak, amelyek gazdaságföldrajzi viszonyai nem teljesen azonosak, következésképpen az építészeti hagyaték sem jellemezhető ugyanazon törvényszerűséggel. Az egységes földrajzi folyamatoktól elsőként a Homoród mente építésze tért el. Számos tényező együttes hatása járult ahhoz, hogy ezekben a falvakban könnyebben befogadják a szász vidék városias építészeti újításait. Egyszerű terepszemlével is meggyőződhetünk, hogy a Homoród menti falvak lakóházai, bár alaprajz vonatkozásában őrzik a szék hagyományait, az építészeti anyag tekintetében, volumenükben és ornamentikájuk révén külön fejlődési utat jártak be. Erdővidéket ugyanúgy a kivételes kistájak sorában említhetjük. Építésze nem annyira karakteres, mint a Homoród mentének, a szász hatás itt fél évszázaddal később vált észlelhetővé,

Homoródkeményfalvi utcakép (fent)

Az udvar a gémeskúttal:

Lakóház Székelyszentmihályon

(középen)

Udvar Kobátfalván (lent)

Magángyűjtemény Tordátfalván a Nyikó mente értékeivel

ugyanakkor legalább ennyire döntő háromszéki behatást ismerhetünk fel az ingatlanokon.

A táji tagolódás szempontjából Udvarhelyszék többi részére, azaz a Nagy-Küküllő és mellékvízei, valamint a Nagy-Küküllő és Nagy-Homoród közötti dombság által meghatározott nagy területre a helyi sajátosságokkal színesített lágy átmenetek jellemzők. Nagy vonásokban azonos egységes fejlődési folyamatoknak lehetünk tanúi.

A népi építészet kutatója természetesen nem korlátozhatja munkáját csupán a lakóház felmérésére, dokumentálására. A tüzelőberendezések vizsgálata például mindig izgalmas adatokat rejteget egy kutatónak. Egy portán belül figyelmet érdemlő objektumok még a gazdasági épületek (színek, gabonások, csűrök), akárcsak a közösségi és privát szféra közötti határt jelző térelválasztó elemek: a kapuk és kerítések is. Furu Árpád ezen utóbbiak felleltározását sem mulasztja el. A szerző véleménye, hogy még nagyon sok helyszínen tetten érhető a külső hatásoktól mentes építészeti hagyomány, kiválóan dokumentálhatók az egymást követő fejlődési szakaszok, de a lakók modernsége törekvő életvitele, valamint az intézményesen szabályozott faluképvédelem teljes hiánya nem ad okot optimizmusra.

Napjaink néprajzi kiadványai között viszonylag kevés az olyan publikáció, amely a szakmaiság csorbulása nélkül reális érdeklődésre számíthat a szélesebb olvasóközönség részéről. Furu Árpád könyvében bárki megtalálhatja a számára fontos építészeti adatot vagy tetszetős fotót. Az *Udvarhelyszék népi építészete* című kötet üzenet a múltból arról, ami sajátosan népi, székely és egyedi a vidékünkön.

Miklós Zoltán

Tordátfalván, a 14. szám alatti telek udvarán a tornácos épület mellett egy kisebb ház áll, három szobájában Pop Anna óvónő saját néprajzi gyűjteményét rendezte be. A porta díszé az új székely kapu, amely temesvári sógorasszonya jóvoltából készült. Az út felőli szobában, a tisztaszobában a háztartás értékesebb tárgyai láthatóak: vetett ágy, sifon, szekrény, bölcső, kanapé, mosdó, tükör, asztal székekkel, falióra és családi fényképek a falon, kisebb-nagyobb díszes keretekben, mutatva, milyenek voltak az épület gazdái, illetve falubeli kortársaik. A kisebb, kétajtós, egy fiókos szekrényke tetején pedig könyvek, köztük XIX. századi tankönyvek, legtöbbször azonban XX. század eleji kiadvány. Egy-egy kéziratot füzet arról tanúsodik, hogy az olvasottabb verseket külön gyűjteményként másolták a gyakorlott kezűek a Nyikó mentén is. Kalendáriumok jelzik, hogy az egyszerű tudni- és olvasnivaló nem volt ritka a székely parasztsaládonál sem. A kisebb üveglámpák nem mindennapos használati tárgyak voltak, mint ahogyan az elsőházat sem lakták folyamatosan. A nagy szekrényben a ma székely ruhának nevezett viselet ünnepi darabjait láthatjuk.

A középső ház tavaszi takarítás előtti állapotában inkább raktár, hiszen az egykori lakók egy-másfél századdal ezelőtt a most itt látható munkaeszközök egy részét a padláson, esetleg a csűrben, pincében tartották. A szoba egyik értékes és egykor is megbecsült bútordarabja a XIX. századi festett falitéka, benne üvegne-műkkel, meg a rézmozsárral. Az egyszerű fatálon kisebb-nagyobb cserépedények, porcelántányérok, a másik sarokban asztal, egyszerű asztalosmunka. Itt láthatjuk a kenderfeldolgozás eszközeit is: szövőszéket, fonókereket, tekerőlevelet, héhelőt stb., illetve más munkaeszközöket: egy festett lánán törzsölőt, dézsát, rostát, sulykokat, a kis asztalon szenes vasalót. A szoba közepén egyszerűbb petróleumlámpa szolgáltatott fényt. A kisebb tükör, a falvédő innen sem hiányzik. Egyik falon egyszerű (keresztbe tett lécekből kialakított) edénytartón kisebb mázas cserépedények mutatják, hogy két nemzedékkel ezelőtt a mindennapokban a cserépedények jóval gyakoribbak voltak, mint a drágább porcelán- vagy fém-edények.

*A tordátfalvi néprajzi magángyűjteményeknek otthont adó ház
P. Buzogány Árpád felvételei*

Az úgynevezett hátsó ház, vagyis a leghátulso szoba a sütőház szerepét töltötte be, benne most is kemence van katlannal, illetve a szükséges kellékek a falra, vagy fogasszerű alkalmatosságra akasztva: sziták, bőrrosták, gyűrődesházak, kétkarú mérleg (kompona), kürtőskalács sütők, fa meritőlapát stb.

A telek udvar felőli részét csűr és istálló választja el a hátsó kerttől. A hatalmas melléképület bal felőli része nyitott szín, fölötte szénapadlással, udorral, középen a csűr, jobbról pedig pajta, fölötte ugyancsak udorral.

Nemrég javították fel, a csűr raktárfeleletként szolgál jó ideje, látunk itt szánt, szekeret, asztalosszerszámokat (különböző méretű fűrókat), tilót, tekerőlevelet, favillát, festett fonókereket, ácsolt faládát stb.

Pop Anna kérdésünkre elmondta, már képzős diák korában kedvet kapott a tárgyak gyűjtéséhez, tehát több, mint 30 éve gyűjti a falusi életforma, gazdálkodó életmód tárgyi eszközkészletét. Az itt látható gyűjtemény nagy része tordátfalvi származású, ám vannak olyanok darabok is, amelyek környékbeli településekről, esetleg

éppen messzebről származnak. Mivel a család Nagysolymosban élt sokáig, nyilván onnan is hozott magával egyet és mást, például mozsarat, van onnan falvédő, de arányaiban elenyésző, ami arról a vidékről származik. Tarcsafalváról, Kobátfalváról is kerültek be ajándékként tárgyak, Keresztúrról egy szekrény.

A mindennapi munka eszköztárát szemrevételezve arról érdeklődtünk, van-e olyan sajátossága Tordátfalvának, amiben különbözik a szomszéd településektől, vagy olyan mesterség, aminek az eszközkészletét össze kell gyűjteni? Egyértelmű nem volt a válasz. Pop Anna úgy látja, e tekintetben nincs különbség a Nyikó menti falvak között, például a kenderfeldolgozás hozta fel, az is ugyanolyan volt mindenhol.

A gyűjtemény jól mutatja, hogy a mindennapi tárgyak nagy része fából készült. Ezeket helyben készítették, nem máshonnan szerezték be. A gyűjtemény tulajdonosa déd- és üknagyapjára hivatkozik, akiknek tulajdonából bizonyos eszközök megmaradtak, illetve volt a faluban asztalos csoport, a faeszközöket ők készítették, van olyan tárgy, hogy benne van a mesternek a monogramja. Ennek tulajdonítható, hogy asztalosszerszám is szép számban fellelhető itt.

– Volt más ötlet is korábban, hogy hová lenne jó elhelyezni a gyűjteményt?

– Igen, szerettem volna, hogy az iskolában, vagy az üzlet melletti régi tanítói lakban helyezzük el, de a lelkes nem egyezett bele.

– Ez a gyűjtemény magántulajdon. Ha középületbe került volna, a falu inkább magáénak érezné?

– Amikor kezdett jól kinézni a kis házban elhelyezett gyűjtemény, jöttek az asszonyok, hogy: mutasd meg! Amikor már látták, hogy lesz belőle valami, jól kezd kinézni, egyik hozott egy falvédőt, másik egy dézsát, kerepelőt. Értékelték és tetszett nekik, hogy egy helyen vannak ezek a tárgyak. Őket is a fiatalkorukra emlékeztette.

– Idegenek, a faluban nem ismerős emberek tudnak erről a gyűjteményről?

– Akik innen elszármazottak, azok tudják, hogy van, például a falutalál-

közön többen megnézték. Vagy akik közelebbi ismerősök, azok is. Magyarországiak is jártak ide.

Nyitva van mindenki előtt – jó tudni erről a gyűjteményről. Berendezésében, pontosabban a karbantartásban siménfalvi kollégái is segítettek (az óvónő több éve a siménfalvi, községközponti óvodában tanít), és kolléganők is hoztak ide tárgyakat adományként, pl. tálast, a rugonfalviak falvédőt. A község polgármestere, Péter Zoltán szintén segítségére volt.

– **Mit kellene még begyűjteni, mivel kellene kiegészíteni?**

– Sok minden kellene még. Nincs kályhánk. Voltam egy helyen, ahol volt festett csempe, de később tudtam meg, hogy eladták. Pedig kértem korábban.

– **Az állagvédelem pénzbe kerül, ez meg a további gyűjtés pénzüggő-e?**

– Nagyon. A tanügyi fizetésből nincsen erre mód. A faeszközöket eszi a szú. Lenolajjal kentük le, többször is. Tavaly nyáron egyfolytában ki voltunk terítkezve. Ecsettel kengettük... Nem is nagyon látszik. Pedig a szekér legalább ötször volt lekenve. Kezdtük és végeztük. A szúpor mégis látszik...

– **Mindegyik tárgynak saját története van? Lehet tudni, hogyan került ide, ki készítette?**

– A legtöbbéről tudom. Fel is írtam különben, hogy kitől mit kaptam. Kerekes Gyula bácsi, Tarcsafalváról,

ő is adományozott, az ő apósa tordátfalvi volt, mondta is, úgy írom be: Antal Ferenc bácsitól, az ő apósától van, aki erdész volt.

Pop Anna terveit családja támogatja. Az épület, amiben berendezte a gyűjteményt, a férje tulajdona. A csúrt a család közös jövedelméből javították, akárcsak a kis házat, mielőtt berendezték volna. Bár látogatható, éppen a raktározás az egyik gond: hová, hogyan helyezze el azokat a tárgyakat, amelyek nem a lakásbelsőhöz tartoznak, illetve ami még nem kiállítható, vagy nincs tér megmutatni.

Egyszemélyes álom vált valóra azzal, hogy Tordátfalván végleges helyére került egy néprajzi gyűjtemény, ám a család és talán a helyi közösség további közreműködése és segítsége nélkül nem történnek meg azok az előrelépések, amelyeket a tordátfalvi születésű Pop Anna tervbe vett. A tűzoltó felszerelést jó lenne felhozni ide, egy színbe – fogalmazta meg elképzelését. Állagmegóvásra van szükség, az épületet is javíthatni kell időnként. A gyűjtemény pedig ingyen nyitja meg ajtait mindenki előtt.

P. Buzogány Árpád

Egy évtized fényképlenyomatai

A Magyar Kultúra Napján, 2012. január 22-én, vasárnap 12 órai kezdettel *Egy évtized fényképlenyomatai* címmel gyűjteményes kiállítás nyílt az *Orbán Balázs szemével Udvarhelyszéken* elnevezésű dokumentációs fotótáborok anyagából. A székelyudvarhelyi központú Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont által szervezett rendezvény helyszínéül a székelyudvarhelyi Művelődési Ház koncertterme szolgált. A kiállítást Szöcs Endre, a Hagyományörzési Forrásközpont igazgatója, Antal István parlamenti képviselő, P. Buzogány Árpád, a Hagyományörzési Forrásközpont művelődésszervezője és Tamás Ernő, Székelyvarság polgármestere méltatták. A rendezvényen fellépett a Balázs Ferenc Vegyeskar.

2002-ben Székelyvarságon szervezték az első dokumentációs fotótábort, amelyet sorra követtek a többiek Udvarhelyszéken, a Hargita Megyei Kulturális Központ, az Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont meg a helyi önkormányzatok szervezésében. Mindegyik fotótábor lejártaival válogatott képanyagot láthattunk a kiállítótermekben. Az idén Balázs Ödön, a Hagyományörzési Forrásközpont fotográfusa az elmúlt tíz év alatt készült több ezer felvételtől válogatva egy reprezentatív gyűjteményes kiállítást állított össze, mely az elmúlt évtized képi lenyomatainak töredékét képezi, de tükrözi a dokumentációs munka jellegét.

Az évek során több mint félszáz fotós vett részt ezekben a táborokban: Antal Levente (Sepsiszentgyörgy), Ádám Gyula (Csíkszereda), Balázs Attila (Székelyudvarhely), Balázs Ferenc (Székelyudvarhely), Balázs Miklós (Gyergyószentmiklós), Balázs Ödön (Székelyudvarhely), Bálint Emil (Oroszhegy), Bálint László (Székelyudvarhely), Bálint Zsigmond (Marosvásárhely), Barabás Zsolt (Illyefalva), Bartók Izabella (Sepsiszentgyörgy), Boldog Gusztáv (Békéscsaba – Magyarország), Csíki Csaba (Csíkszentdomokos), Czire Alpár (Székelykeresztúr), Danis János (Gödöllő – Magyarország), Egyed József (Lövete), Egyed Ufó Zoltán (Küküllőkeménfalva), Erdély Bálint Előd (Székelyudvarhely), Fazakas László

(Székelyudvarhely), Fekete Réka (Székelyudvarhely), Flórián Csaba (Béta), Fodor Hunor (Székelyudvarhely), Fülöp Lóránt (Agyagfalva), Henn Edit (Zánka – Magyarország), Hlavathy Károly (Sepsiszentgyörgy), Ispanovics József (Bezdán – Szerbia), Kelemen Lajos (Sepsiszentgyörgy), Kerekes István (Kazincbarcika – Magyarország), Kibédi Sándor (Székelyudvarhely), Kovács Jenő (Székelylengyelfalva), Kovács László Attila (Sepsiszentgyörgy), Kozma Erzsébet (Zetelaka), Kristó Róbert (Csíkszereda), Kuthi Lázár (Felsőboldogfalva), Magyar Hunor (Székelyudvarhely), Mincsor Szabolcs (Gyergyószentmiklós), Moldován Zsolt (Kézdivásárhely), Molnár Attila (Csíkszereda), Nagy P. Zoltán (Csíkszereda, 1943–2010), Pál Antal (Sepsiszentgyörgy), Péter Hajnal (Sepsiszentgyörgy), Péter Zoltán (Székelyudvarhely), Szabó Attila (Csíkszereda), Szabó Tamás (Székelyudvarhely, 1971–2010), Teutsch Alpár (Csíkszenttamás), Tiszavölgyi Zsolt (Füzesabony – Magyarország), Tóth Zsuzsanna (Hatvan – Magyarország), Vass Lehel (Székelyudvarhely), Várday Béla (Csíkszereda), Veres Nándor (Csíkszereda), Vincze László (Sepsiszentgyörgy), Vitos Hajnal (Csíkszereda). Mindegyiküknek láthattuk egy-egy felvételét a kiállításon.

A táborokban résztvevők Udvarhelyszék 126 önálló településéből száznál többre eljutottak már. Ezáltal felbecsülhetetlen értékű az a dokumentációs anyag, amely az ezredforduló környéki Udvarhelyszéket megörökíti.

1. Homoródszentmárton. Fotó: Nagy P. Zoltán (Csíkszereda, 1943–2010)

2. Székelyvarság. Fotó: Fazakas László (Székelyudvarhely)

3. Ócfalva.

Fotó: Kuthi Lázár (Felsőboldogfalva)

4. Homoródkarácsonyfalva. Fotó: Hlavathy Károly (Sepsiszentgyörgy)

5. Városfalva. Fotó: Bálint Zsigmond (Marosvásárhely)

6. Kányád.

Fotó: Veres Nándor (Csíkszereda)

7. Parajd.

Fotó: Kozma Erzsébet (Zetelaka)

8. Homoródremete. Fotó: Erdély Bálint Előd (Székelyudvarhely)

9. Székelylengyelfalva. Fotó: Kovács Jenő (Székelylengyelfalva).

Székelyderzs

Fotó: Fekete Réka (Székelyudvarhely)

Székelydália

Fotó: Tóth Zsuzsanna (Hatvan, Mo.)

Székelyvarság

Fotó: Bálint László (Székelyudvarhely)

Siklód

Fotó: Szabó Attila (Csíkszereda)

Tordátfalva

Fotó: Vinczei László (Sepsiszentgyörgy)

Nagykadács

Fotó: Vass Lehel (Székelyudvarhely)

Homoródújfalú

Fotó: Molnár Attila (Csíkszereda)

Székelyszentkirály

Fotó: Bálint Emil (Oroszhegy)

Egy évtized fényképlenyomatai. Lásd cikkünket a 30. oldalon.